

www.hombat.eu

info@hombat.eu

Mokymų dalyviams skirtos gairės

Leidimas lietuvių kalba

www.diversitygroup.lt

Funded by the European Union's
Rights, Equality and Citizenship
Programme (2014-2020)

„Kova su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis mokyklose – HOMBAT“

Projekto numeris: 764746

Kvietimas: REC-DISC-AG-2016

Mokymų dalyviams skirtos gairės

Leidimas lietuvių kalba

Autoriai:

Birutė Sabatauskaitė, Vilma Gabrieliūtė

Stalo Lesta, Konstantinos Papageorgiou

Elena SKarpidou, Margarita Gerouki, Mary Hioni

2019

Turinys

Ižanga	4
1. Pagrindinės taisyklės ir poreikių vertinimas	5
1.1. Pagrindinės taisyklės ir susitarimai grupėje ir mokykloje.....	5
1.2. Poreikių vertinimas	6
1.3. Poreikių vertinimo klausimynas	9
1.3.1. Suaugusiųjų švietėjams skirtas poreikių vertinimas.....	9
1.3.2. Mokytojams skirtas poreikių vertinimas.....	11
2. Asmeninės nuostatos ir lytiškumas	13
3. Kaip neigiamos nuostatos veikia LGBT+ bendruomenę?	20
3.1. Homofobija ir transfobija Europos Sąjungoje: Pagrindinių teisių agentūros atlikta LGBT+ asmenų apklausa.....	20
4. Kuriant saugią ir įtraukią mokyklos aplinką	30
4.1. Teisinė mokyklų atsakomybė: globalus požiūris į švietimo ir ugdymo įstaigų atsaką	30
4.2. Poreikis atsižvelgti į su lytiškumu susijusią įvairovę įtraukioje mokymosi aplinkoje	32
4.3. Kas yra „paslėpta“ mokymosi medžiaga?.....	33
4.4. Socialinė atskirtis ir heteronormatyvumas	36
4.5. Kaip atrodo įtrauki mokykla?.....	36
4.6. Kuriant įtraukią ir saugią aplinką LGBT+ moksleiviams mokykloje: gairės.....	44
4.7. Efektyvioms prieš patyčias nukreiptoms intervencijoms skirta „GALE“ matrica	48
4.8. Nekaltintinimo principu pagrįstas požiūris į patyčias.....	55
4.9. Moksleiviams skirti užsiėmimai.....	58
4.10. Rekomenduojama naudoti literatūra lietuvių kalba	58
4.10.1 Literatūra, susijusi su lytiškumo ugdymu	58
4.10.2 Knygos, tinkamos skaityti vaikams ir paaugliams.....	60
4.10.3 Kiti šaltiniai.....	62

Įžanga

„HOMBAT“: trumpas aprašymas

Šios mokymų gairės buvo parengtos įgyvendinant projektą „HOMBAT – kova su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis mokyklose“. Projektu siekiama prisidėti prie kovos su homofobija ir transfobija bei šio nepageidaujamo reiškinių prevencijos Graikijoje, Kipre ir Lietuvoje. Projekto „HOMBAT“ tikslai yra šie:

- su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis mokyklose susijusių situacijų sprendimų ir prevencijos priemonių sklaida;
- mokytojų ir mokyklose dirbančių socialinių darbuotojų kompetencijų stiprinimas kovojant ir reaguojant į homofobinių ir transfobinių patyčių reiškinių;
- daugiašalės tinklaveikos ir bendradarbiavimo skatinimas kovojant su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis mokyklose;
- sąmoningumo didinimas apie homofobinių ir transfobinių patyčių reiškinių švietimo sistemoje ir prevencijos skatinimas plėtojant alternatyvųjį diskursą (angl. „counter narratives“) ir sklaidą.

Pasiekus šiuos tikslus mokyklose dirbantys pedagogai ir kiti ekspertai geriau supras homofobinių ir transfobinių patyčių reiškinių, šio reiškinių įtaką besimokančiųjų švietimui ir savijautai ir jgaus žinių bei įgūdžių siekiant efektyviai kovoti su šiuo nepageidajamu reiškiniu.

Mokymai

Vienas pagrindinių projekto „HOMBAT“ siekių – didinti mokytojų, švietėjų ir kitų asmenų (pavyzdžiui, administracijos darbuotojų ir psichologų) žinias ir gebėjimus, kad jie galėtų efektyviau reaguoti į homofobines ir transfobines patyčias.

Gairės

Šiose mokymų dalyviams skirtose gairėse pateikiama papildoma informacija, padedanti geriau perprasti per mokymus pateikiamą informaciją bei taikomus metodus. Šiomis gairėmis mokymų dalyviai gali naudotis kaip papildoma medžiaga.

1. Pagrindinės taisyklės ir poreikių vertinimas

1.1. Pagrindinės taisyklės ir susitarimai grupėje ir mokykloje

Mokykla vaidina svarbų vaidmenį ugdydama moksleivių pagarbų požiūrį, toleranciją ir tinkamą elgesį. Pagarbos, tolerancijos ir bendrojo etiketo ugdymas yra glaudžiai susijęs su pilietiniu ugdymu. Pilietinio ugdymo poreikį pagrindžia demokratinų vertybių svarba: kaip vienas su kitu elgiamės kasdieniame gyvenime, kaip galime būti savimi, kaip galime laisvai mąstyti ir kaip formuojame savo tapatybę. Švietimo ir ugdymo įstaigos turėtų padėti iš(si)ugdyti šiuos demokratinus principus visiems be išimties moksleiviams, įskaitant ir lesbietes, gėjus, biseksualius ir translyčius (LGBT+) moksleivius ar savo seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę dar tik atrandančius paauglius.

Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo 43 str. 11 d. nustatyta: „Mokykla privalo užtikrinti sveiką, saugią, užkertančią kelią smurto, prievartos apraiškoms ir žalingiems įpročiams aplinką, ugdymo, mokymo, studijų, švietimo programų vykdymą, atvirumą vietos bendruomenei, mokymo sutarties sudarymą ir sutartų įsipareigojimų vykdymą, geros kokybės švietimą. Švietimo įstaiga privalo sudaryti sąlygas kiekvienam mokiniui nuolat dalyvauti bent vienoje nuoseklioje, ilgalaikėje socialines ir emocines kompetencijas ugdančioje prevencinėje programoje, apimančioje smurto, alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevenciją, sveikos gyvensenos skatinimą, įgyvendinant pateiktas švietimo ir mokslo ministro patvirtintas rekomendacijas dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose.“

Be to, Švietimo įstatymas tarp kitų principų įtvirtina ir lygių galimybių principą bei pateikia jo apibrėžimą: „Švietimo sistema yra socialiai teisinga, ji užtikrina asmens teisių įgyvendinimą, kiekvienam asmeniui ji laiduoja švietimo prieinamumą, bendrojo išsilavinimo bei pirmosios kvalifikacijos įgijimą ir sudaro sąlygas tobulinti turimą kvalifikaciją ar įgyti naują.“

Mokyklose dirbantys pedagogai turėtų sukurti saugią aplinką, kurioje moksleiviai galėtų augti, mąstyti kritiškai ir tapti visaverčiais.

Mokyklos erdvė yra ir ta vieta, kurioje moksleiviai gali atsiskleisti ir pasidalyti asmeniniais išgyvenimais. Kai moksleiviai jaučiasi užtektinai saugūs, kad atsiskleistų, jie gali pradėti diskutuoti apie tai, ką reikia susidurti su stereotipais arba būti atstumtam. Idealiu atveju kiekvienoje mokykloje ir (ar) klasėje turėtų būti sutariama dėl pagrindinių grupės taisyklių, skirtų apsaugoti socialinio saugumo jausmą, apimančią teisę nebūti smerkiamam ar atstumtam bei įtvirtinantį galimybę būti priimtam net ir tada, jei skiriesi nuo kitų grupės narių ar turi kitokią nuomonę. Pagarba čia yra pagrindinė sąvoka. Tinkamos socialinio saugumo taisyklės ir gairės apsaugo

moksleivius nuo nepagarbaus elgesio ir, tuo pačiu, suteikia erdvės apsiukeisti nuomonėmis ir sužadinti smalsumą.

Tyrimai rodo, kad efektyviausios su socialiniu saugumu susijusios mokyklų strategijos dažniausiai apima pozityvias ir aiškias pagrindines taisykles, dėl kurių susitaria ir kurias palaiko visi moksleiviai.

1. Pagrindinės taisyklės – grupės susitarimai. Naujus mokslo metus pradėkite susipažindami vienas su kitu, tuo pačiu sustiprinsite grupės augimą ir įtvirtinsite pagrindinius grupės bendravimo susitarimus / taisykles (pro-aktyvus socialinis bendravimas). Šis procesas kartais dar vadinamas „auksinėmis savaitėmis“. Tyrimai rodo, kad naujoje moksleivių grupėje labai svarbu tai pasiekti per pirmąsias 6 savaites. Jei tai paliekama saviškai, patiems moksleiviams, gali atsirasti nepageidaujamų bendravimo reiškinių, o susiformavus tokioms bendravimo normoms vėliau jas gali būti labai sunku pakeisti. Kalbant apie homofobinių ir transfobinių patyčių prevenciją, turi būti sutarta dėl pagarbos visiems moksleiviams, net ir tiems, kurie yra „kitokie“ ar nesivadovuoja normatyviais lyčių vaidmenimis. Pagrindinės taisyklės / susitarimai gali būti įtvirtinti tiek mokyklos, tiek klasės lygmeniu. Gali būti ir taip, kad kiekviename lygmenyje galios atskiros taisyklės / susitarimai. Pažymėtina, kad šios taisyklės / susitarimai turėtų būti taikomi ne tik moksleiviams, bet ir mokykloje dirbantiems suaugusiesiems. Siūloma, kad šios taisyklės / susitarimai būtų iškabinti visiems matomoje vietoje mokykloje, tą patį principą taikant ir klasėse galiojančioms taisyklėms.
2. Vertybių palaikymas. Per visus mokslo metus pagrindinės taisyklės (normos) ir mokyklos bendruomenės vertybės (bendri idealai) turi būti nuolat atnaujinti. Taip bus tik tuo atveju, jei pedagogų ir mokyklos darbuotojų kolektyvas yra tinkamai įsisaugojęs šias vertybes, joms visiškai pritaria, atskleidžia moksleiviams šių vertybių svarbą ir rodo nuoširdų ir asmeninį pozityvų pavyzdį mokyklos bendruomenėje. Homofobinių ir transfobinių patyčių atveju tai reiškia, kad mokyklos bendruomenė yra itin budri socialinės atskirties ir diskriminacijos atžvilgiu ir išryškėjus šioms tendencijoms imasi gerai koordinuoto atsako.

1.2. Poreikių vertinimas

Dažnai pritariama bendrai nuostatai, kad kai kurie žmonės susiduria su diskriminacija ir socialine atskirtimi dėl savo seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės. Nepaisant to, kad šiose mokymų gairėse nagrinėjame nepageidaujamą homofobinių ir transfobinių patyčių fenomeną, mūsų užduotį palengvintų platesnis požiūris į patyčių priežastis ir heteronormatyvumo kritika (daugiau apie heteronormatyvumą skaitykite antrajame skyrelyje). Turėkime omeny, kad „homofobinės patyčias“ kai kurie mokymų dalyviai gali interpretuoti itin siaurai – kaip susijusias tik su homoseksualiais vyrais (ignoruojant lesbiečių ir biseksualių asmenų patirtis bei užmirštant, kad nuo

homofobinių ir transfobinių patyčių kenčia ir heteroseksualūs moksleiviai bei mokytojai; moksleiviai ar mokytojai, turintys LGBT+ artimųjų ir kt.), o „transfobinės patyčios“ interpretuojamos kaip išimtinai susijusios su transseksualių asmenų patirtimis (ignoruojant kur kas platesnį trans tapatybių spektrą ar pamirštant, kad heteroseksualūs moksleiviai, neatitinkantys tradicinio berniuko ar mergaitės įvaizdžio, taip pat kenčia nuo tokių patyčių).

Moksleiviai turi būti skatinami plėtoti draugiškus, atvirus ir bendradarbiavimu grįstus tarpusavio santykius. Jų amžius, raidos stadija, artimiausios aplinkos įtaka ir visuomenės bei kultūros, kurioje gyvename, normos daro įtaką tam, kaip moksleiviai jaučiasi ir elgiasi. Heteronormatyvumo paradigma turi lemiamą įtaką jų socializacijai bei socialinėms sistemoms ir struktūroms, kuriose jie save pozicionuoja. Šios įtakos visiškai nepašalinsime, bet neigiamus disfunkcinius jos aspektus galime sušvelninti.

Kai kalbame apie homofobines ir transfobines patyčias, matome, kad žmonės skiriasi sąmoningumo ir žinių lygiu. Todėl visų pirma reikėtų atlikti poreikių vertinimą. Būtų itin naudinga, jei mokyklos bendruomenė į atliekamas rutinines apklausas įtrauktų ir keletą klausimų apie homofobines ir (ar) transfobines patyčias – tai leistų objektyviai įvertinti situaciją. Jei to dar nedarote – pabandykite. Jei norite, galite parengti atskiras apklausas mokytojams, administracijos darbuotojams, moksleiviams. Taip galėsite objektyviai įvertinti situaciją atskiruose mokyklos bendruomenės segmentuose.

Šiuo metu mokykloms pateikiamų apklausų pavyzdžiai IQES sistemoje rodo, kad ten nėra pateikiama jokių klausimų, kurie nustatytų, kiek moksleiviai patiria homofobines ir transfobines patyčias, tad pateikiame klausimus, kuriuos galėtumėte įtraukti į apklausas savo mokykloje.

Kiek dažnai išvardyti atvejai pasitaiko jūsų mokykloje?

	Niekada ar beveik niekada	Keletą kartų per metus	Keletą kartų per mėnesį	Vieną kartą per savaitę ar dažniau
Mokiniai vadina kitus mokinius gėjais, pyderais, lesbietėm ar kitais panašiais neigiamais žodžiais				

Mokiniai kitiems mokiniams sako „nesielk kaip mergaitė“ (berniukams) ar „nesielk kaip berniukas“ (mergaitėms) ir pan.				
Mokiniai kitų mokinių išvadinami įvairiais kitais nemaloniais žodžiais, nesusijusiais su LGBT+				
Mokiniai palieka LGBT+ mokinius nuošaly, tikslingai neįtraukdami jų į veiklą				
Mokiniai juokiasi iš LGBT+ mokinių				
Mokiniai grasina LGBT+ mokiniams				
Mokiniai ima ar sugadina daiktus, priklausančius LGBT+ mokiniams				
Mokiniai naudoja smurtą prieš LGBT+ mokinius ar juos stumdo				
Mokiniai apkalba LGBT+ mokinius				
Mokiniai palieka neigiamų komentarų apie LGBT+ mokinius internete				
Mokiniai neigiamai kalba apie LGBT+ asmenis				
Mokytojai neigiamai kalba apie LGBT+ asmenis				
LGBT+ mokiniai seksualiai liečiami kitų mokinių				

Kaip dažnai girdite mokinius išsakant neigiamus komentarus apie LGBT+ asmenis?

1. Niekada
2. Retai
3. Keletą kartų per metus
4. Keletą kartų per mėnesį
5. Vieną kartą per savaitę ar dažniau

Kaip dažnai girdite mokytojus ir kitus mokyklos darbuotojus išsakant neigiamus komentarus apie LGBT+ asmenis?

1. Niekada
2. Retai
3. Keletą kartų per metus

4. Keletą kartų per mėnesį
5. Vieną kartą per savaitę ar dažniau

Ar mokiniai per pamokas turi galimybę sužinoti apie seksualinę orientaciją ir lytinę tapatybę?

1. Taip
2. Ne

Pedagogų kolektyvas ir mokyklos administracija yra laisvi apsispręsti, ar šiuos apklausų rezultatus reikėtų aptarti viešai. Tikslingai surinktą informaciją galima panaudoti ir konfidencialiai, imantis konkrečių žingsnių kuriant saugesnę mokymosi aplinką, organizuojant atskirus užsiėmimus moksleiviams konkrečiomis temomis ar rengiant mokymus pedagogams ir (ar) mokyklos administracijos darbuotojams.

Mokymų dalyviams: Savo paties išankstinių nuostatų atpažinimas yra svarbus pirmasis žingsnis siekiant kurti saugesnę aplinką mokykloje visiems moksleiviams ir kolegoms, tarp jų ir tiems, kurie yra LGBT+, ar norint tapti LGBT+ bendruomenės sąjungininku (palaikančiu asmeniu). Kuo labiau esame įsąmoninę savo išankstines nuostatas ir tai, kokią įtaką jos daro mūsų elgesiui, tuo lengviau užtikrinsime, kad mūsų nuostatos nekliudys palaikyti LGBT+ moksleivius. Tiek mokymų vedėjai, tiek dalyviai turi kritiškai permąstyti savo heteronormatyvius įsitikinimus ir nuoširdžiai atsakyti sau į klausimą, kaip šios nuostatos veikia jų galimybes dirbti su LGBT+ moksleiviais. Taigi poreikių vertinimo tikslas tampa dvejopas:

- a) viena vertus, vertinama, kiek mokymų dalyviai suvokia heteronormatyvių nuostatų įtaką jų pasaulėžiūrai;
- b) kita vertus, vertinamas mokymų dalyvių pasirengimas kalbėti patyčių prevencijos, lytiškumo arba LGBT+ temomis.

Pastaba: poreikių vertinimo klausimyną mokymų dalyviai turėtų pildyti dar prieš mokymus, kad mokymų vedėjas galėtų iš anksto išsiaiškinti jų sąmoningumo ir pasirengimo lygį. Pavyzdžiui, mokymų dalyviai gali būti pasirengę dirbti patyčių temomis bendrai, tačiau neturėti žinių ar motyvacijos kalbėti būtent homofobinių ir transfobinių patyčių temomis.

1.3 Poreikių vertinimo klausimynas

Čia pateikiami poreikių vertinimo klausimynų pavyzdžiai. Juos galima pritaikyti atskiroms grupėms. Šį klausimyną patartina įkelti kaip registracijos į mokymus formą pasinaudojant pvz. *google* forma ar kita jums žinoma tinkama platforma: taip lengviau surinksite atsakymus.

1.3.1. Suaugusiųjų švietėjams skirtas poreikių vertinimas

1. Ar esate vedęs(-usi) mokymus mokytojams apie patyčių prevenciją? TAIP/NE
2. Ar esate dalyvavusi(-ęs) seminaruose, paskaitose apie lytiškumą ir LGBT+*? (* lesbietės, gėjai, biseksualūs ir translyčiai ir kiti neheteroseksualūs asmenys)
TAIP/NE
3. Ar galėtumėte teigti, kad žinote, su kokiais iššūkiais susiduria neheteroseksualūs moksleiviai?
 - Žinau labai gerai
 - Taip, žinau pakankamai
 - Šiek tiek žinau, bet nepakankamai
 - Šiek tiek esu girdėjusi(-ęs)
 - Ne, nieko apie tai nežinau
4. Ar žinote, kaip reaguoti į negatyvius komentarus ar įžeidžius klausimus apie LGBT+ žmones mokyklos aplinkoje?
 - Žinau labai gerai
 - Taip, žinau pakankamai
 - Daugiau ar mažiau žinau
 - Šiek tiek žinau
 - Visai nežinau
5. Kokia Jūsų motyvacija dalyvauti mokymuose? (Norite įgyti daugiau žinių, tam tikrų įgūdžių, inicijuoti patyčių prevenciją mokykloje ir pan.)
6. Kaip jaustumėtės, jei reikėtų vesti mokymus mokytojams apie homofobines ir transfobines patyčias?
7. Kokios būtų jūsų didžiausios stiprybės ir baimės, jei reikėtų vesti mokymus mokytojams apie homofobines ir transfobines patyčias?
8. Kaip jaustumėtės, jei jums artimas žmogus atsiskleistų kaip LGBT+ bendruomenės narys?
 - Labai patogiai
 - Labiau patogiai nei nepatogiai
 - Neutraliai
 - Šiek tiek nepatogiai
 - Labai nepatogiai

9. Kaip manote, ar svarbu, kad moksleiviai galėtų būti atviri apie savo seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę mokykloje?
 - Taip
 - Ne
 - Nesu tikra(-as)
10. Ar turite specialių poreikių, pageidavimų? (išvardykite galimus poreikius maistui, medžiagos, sąlygų pritaikymui)

1.3.2. Mokytojams skirtas poreikių vertinimas

1. Ar per pastaruosius 3 metus esate dalyvavusi(-ęs) mokymuose apie patyčias?
 - Taip, esu dalyvavusi(-ęs) vienos ar kelių dienų mokymuose
 - Ne
2. Ar esate dalyvavusi(-ęs) seminaruose, paskaitose apie lytiškumą ir LGBT+*? (* lesbietės, gėjai, biseksualūs ir translyčiai ir kiti neheteroseksualūs asmenys)
TAIP/NE
3. Ar galėtumėte teigti, kad žinote, su kokiais iššūkiais susiduria neheteroseksualūs moksleiviai?
 - Žinau labai gerai
 - Taip, žinau pakankamai
 - Šiek tiek žinau, bet nepakankamai
 - Šiek tiek esu girdėjusi(-ęs)
 - Ne, nieko apie tai nežinau
4. Ar esate susidūrusi(-ęs) su situacija, kai iš kolegos ar moksleivio buvo tyčiojama ar priekabiaujama?

	TAIP	NE
Laidomi nepagarbūs juokeliai dėl asmens išvaizdos neatitikimo normai (pvz. per ilgi plaukai kaip vaikinui, per trumpi plaukai kaip merginai)		
Komentuojama, kad atrodo kaip gėjus/lesbietė		
Pajuokiami asmens eisenos, manieros, ir pan.		
Tyčiojama dėl asmens tikros ar menamos seksualinės orientacijos		

5. Kas, jūsų manymu, jums sunkiausia, kai matote patyčias ar žeminančius komentarus, priekabiavimą:
 - Sureaguoti (pasakyti garsiai)

- Užstoti skriaudžiamą asmenį
 - Paaiškinti, kodėl tai netinkamas elgesys
6. Kaip jaustumėtės, jei reikėtų reaguoti į homofobines ir transfobines patyčias klasėje ar mokyklos aplinkoje?
- a. labai patogiai
 - b. gana patogiai
 - c. daugiau ar mažiau patogiai
 - d. gana nepatogiai
 - e. labai nepatogiai
7. Kokia jūsų motyvacija dalyvauti mokymuose? (Norite įgyti daugiau žinių, tam tikrų įgūdžių, inicijuoti patyčių prevenciją mokykloje ir pan.)
-
8. Kaip jaustumėtės, jei moksleivis jums pasisakytų esantis LGBT+?
-
9. Ar turite specialių poreikių, pageidavimų? (išvardykite galimus poreikius maistui, medžiagos, sąlygų pritaikymui)

2. Asmeninės nuostatos ir lytiškumas

2.1 Heteronormatyvumas kaip kliūtis

Heteronormatyvumas (dar vadinama ir *heterocentrizmu* arba *heteroseksizmu*) yra įsitikinimas, kad heteroseksualūs santykiai ir tradiciniai lyčių vaidmenys yra „norma“, o bet kokia kita lyties ar seksualumo raiška – nukrypimas nuo „normos“, kuris yra „nenatūralus“, neteisingas ir amoralus (Chase ir Ressler, 2009). Šis įsitikinimas pagrįstas socialiniu lūkesčiu, kad visi žmonės yra arba turėtų būti heteroseksualūs (Meyer, 2010).

Mintis, kad heteroseksualumas yra „norma“ ir visi žmonės (jei neteigiama kitaip) yra heteroseksualūs, yra nuolatos iš naujo įtvirtinama per socialines normas ir viešąjį diskursą. Visuomenė, reklamos industrija ir žiniasklaida nuolat neigia arba kitaip ignoruoja žmonių, kurie nėra heteroseksualūs arba cislyčiai, patirtis.

Heteronormatyvumas, savo ruožtu, yra sistema, skirta normalizuoti elgesio modelius ir socialinius lūkesčius, susijusius su heteroseksualumo prezumpcija ir paklusimu griežtoms binarinės lyčių sistemos normoms. Vakarų civilizacijos kultūrinėje erdvėje asmens lytiškumas dažniausiai tapatinamas su gebėjimu susilaukti palikuonių, religiniais imperatyvais ir atitikimu lyčių stereotipams. Binarinė lyčių sistema, įsitikinimas, kad egzistuoja tik vyrai ir moterys (arba berniukai ir mergaitės) ir niekas daugiau, heteronormatyvumu pagrįstai sistemai yra labai svarbūs. Mintis apie lyčių „papildomumą“, lyg jos būtų absoliučiai atskiros, netgi viena kitai savotiškai prieštaraujančios kategorijos, yra viena iš pagrindinių heteronormatyvių pasaulėžiūrų palaikančių idėjų.

Pavyzdžiui, mintis, kad vyrams patinka sportas, o moterims – lankytis grožio salone (analogiškai – moterims nepatinka sportas, o vyrams – grožio procedūros), yra lyčių stereotipas, kylantis iš binarinės lyčių sistemos. Mintis, kad berniukams patinka superherojai, o mergaitėms – princesės (analogiškai – berniukams nepatinka princesės, o mergaitėms – superherojai), yra su lytimi susijęs lūkestis. Šiais lūkesčiais naudojasi žaislų gamintojai, siekdami parduoti kuo daugiau produkcijos. Heteronormatyvumo standartai pataria, kas turėtų sumokėti už vakarienę, kai vakarieniaujame mieste, arba kas turėtų gaminti pietus, kai laiką leidžiame namie. Lygiai taip pat iš čia sužinome, kad vyrai turi uždirbti daugiau, o tai, savo ruožtu, lemia sprendimus dėl įdarbinimo ir algų dydžio. Heteronormatyvumas – tai kūdikio kepurėlės spalva, studijų kryptis, kurią turėtumėte pasirinkti, ar pomėgiai, kuriais turėtumėte užsiimti.

Heteronormatyvumo sistema mums praneša, ko derėtų tikėtis iš vyrų, ir ko – iš moterų, o mes, savo ruožtu, labai akylai sergime, kad ši griežta tvarka nebūtų pažeista. Tai ir yra šios sistemos esmė – tam tikri lūkesčiai ir stereotipai normalizuojami, o visi, kurie šių lūkesčių ir (ar) stereotipų

neatitinka, ženklina kaip „nenormalūs“ ar „nenatūralūs“. Problema, kad tik labai nedidelė dalis žmonių išdrįsta mesti iššūkį šiems standartams. Todėl ilgainiui tie standartai tampa „normaliais“ ir „natūraliais“, mūsų sociume įsitvirtindami kaip objektyvi „tiesa“.

Heteronormatyvumas daro didžiulį poveikį. Jis yra galingas, slopinantis ir suvaržantis. Galbūt dabar pasijutote prislėgti šių žodžių, bet svarbu gebėti atpažinti, kaip aktyviai tokie reiškiniai kaip heteronormatyvumas veikia mūsų pačių ir kitų gyvenimus. Atpažinti, kaip mūsų elgesį ir tarpusavio santykius veikia nematomas heteronormatyvumas, labai naudinga, tik sugebėdami atpažinti šią įtaką galėsime jai pasipriešinti.

Mūsų pasaulyje žodis „pedikas“ dažnai tariamas su neapykanta. Taip pat dažnai šį žodį lydi smūgiai, spyriai ar apsistumdymai. Vaikai ir paaugliai vis dar užgauliojami, mušami, terorizuojami ir net žudomi dėl to, kad iš tiesų arba tik tariamai yra homoseksualūs. Kai kurios moterys yra prievartaujamos tik todėl, kad yra lesbietės: taip tikimasi jas „pataisyti“. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tuos moksleivius, kurie dėl priklausymo LGBT+ bendruomenei mėgino nusižudyti ar susidūrė su priešišku. Kai žmogus redukuojamas iki įžeidžiančio žodžio, toks žmogus skriaudėjo akimis nustoja žmogiškumo. Skriaudėjo akimis, užgaulus elgesys su tokiu žmogumi neturi neigiamų padarinių, nes tai – objektas, kurį lengva sužeisti arba net sunaikinti.

Mes norime gyventi pasaulyje, kuriame visi galėtų laisvai vaikščioti žeme nepaisant seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės (jau nekalbant apie lytį, rasę, religiją, negalią ir pan.). Tačiau tokiam pasaulyje dar negyvename. Mūsų pasaulis vis dar yra pavojinga vieta. Todėl svarbu ir vertinga švietimo ir ugdymo įstaigose skatinti teigiamą požiūrį į lytiškumo ir seksualumo įvairovę. Kaip kartą sakė Maya Angelou: „Supratau, kad žmonės pamirš, ką tu sakei, žmonės pamirš, ką tu padarei, bet žmonės niekada nepamirš, kaip privertei juos jaustis.“

Būdami pedagogai, turime galią užtikrinti, kad visi moksleiviai mūsų klasėje ar mokykloje jaustųsi saugūs, gerbiami ir pageidaujami. Ir tai gali pakeisti mūsų visuomenę.

Internalizuotas heteronormatyvumas

Mokytojai ir mokyklos administracijos darbuotojai turi tokių pat mokymosi poreikių ir gyvena tokiomis pat sąlygomis, kaip moksleiviai. Jie gali būti mažiau atviri pokyčiams, nes dar ilgiau socializavosi heteronormatyvumo paradigmoje ir dažnai net disfunkcinį heteronormatyvumą laiko „normaliu“ (t. y. „norma“). Net pozityviausiai nusiteikę mokymų dalyviai gali turėti tam tikrų heteronormatyvių nuostatų, kurių nenori kritiškai permąstyti. Tai gali siųsti moksleiviams dviprasmišką žinią. Viena vertus, mokytojas aktyviai pasisako prieš diskriminaciją. Kita vertus, tas pats žmogus ir toliau aktyviai palaiko normas, kurios kuria atskirtį. Todėl suaugusieji kaip ir

moksleiviai turėtų analizuoti savo nuostatas, jausmus ir permąstyti savo pažiūras bei elgesį. Be to, jiems reikia išmokti, kaip ugdyti ir palaikyti moksleivius, kai šie semiasi apie tai žinių. Tam reikia įžvalgų, kokie procesai vyksta grupėje, ir supratimo, kaip nukreipti moksleivius atviresnio ir demokratiškesnio mąstymo bei elgesio link. Kita vertus, jei pedagogai turi žinių tik apie ugdymą, jie formaliai gali „dėstyti“ homofobinių ir transfobinių patyčių prevenciją, bet asmeniniu pavyzdžiu demonstruoti heteronormatyvų ir atstumiantį elgesį.

Sprendžiant šią dilemą, rekomenduojama išsamiai apmąstyti heteronormatyvias nuostatas ir subtiliai paaiškinti, kad efektyvus mokymas neatsiejamas nuo pozityvaus asmeninio pavyzdžio. Mokytojai, suaugusiųjų švietėjai ir mokymų vedėjai turi permąstyti savo heteronormatyvias nuostatas ir savo santykį su šia paradigma. Sąmoningumo apie išankstines nuostatas didinimas yra pati efektyviausia priemonė kovojant su heteronormatyvia pasaulėžiūra. Jei paaiškėja, kad grupės nuostatos yra itin heteronormatyvios ir labai bijoma nukrypti nuo socialinių normų, mokymų vedėjui mokymus reikės pritaikyti prie šios situacijos, kitaip per didelę konfrontaciją baigsis pasipriešinimu ir atsisakymu mokytis.

Pavyzdžiui, galima pažiūrėti kino filmą, kuriame subtiliai perteikiama visuomenės normų įtaka LGBT+ bendruomenės nariams. Savaimė suprantama, pagrindinis tikslas yra ne apeiti, o keisti heteronormatyvias nuostatas, kurios ir yra pagrindinė socialinės atskirties priežastis.

Labai svarbu, kad per mokymus būtų sukurta saugi aplinka dalytis savo patirtimis, nuomone. Todėl siūloma laikytis Mokymų programoje Modulyje Nr. 2 išdėstytos programos skiriant užtekinai laiko išskylantiems klausimams aptarti, pateikiant su lytiškumu susijusiomis temomis mokslu pagrįstą informaciją.

2.2 Kaip mokykloje pasireiškia diskriminacija?

Jei norime didinti sąmoningumą su lytiškumu susijusiomis temomis, privalome turėti omeny, kad žmonės linkę vadovautis tam tikromis socialinėmis normomis ir stereotipais. Todėl per mokymus labai svarbu skirti užtekinai dėmesio socialinės normos analizei. Toliau bus paaiškinta, kaip pasireiškia diskriminacijos spiralė, kaip tam tikros normos yra susijusios su stereotipais, nukrypimais nuo normos, neigiamomis emocijomis, neigiamu elgesiu, smurtu, diskriminacija, socialine atskirtimi, stereotipais.

„ALGO“ modelis ir diskriminacijos spiralė

Organizacija „GALE“ išplėtojo „ALGO“ (angl. *OGLO model*) modelį, paaiškinantį, kaip veikia socialinės normos ir kaip iš jų kyla diskriminacija ir socialinė atskirtis.

Yra 4 sritys, kur kyla su nukrypimais nuo vadinamosios „normos“ susijęs pasipriešinimas:

1. Atvirumas.
2. Lytis.
3. Gyvenimo būdas ir seksualumas.
4. Orientacija ir seksualinės praktikos.

Kiekvienoje srityje fiksuotini tam tikri esminiai lūkesčiai. Jei nuo šių lūkesčių nukrypstama, patiriamas tam tikras nepatogumo jausmas, pasireiškiantis skirtingais būdais. (Ar galite apibūdinti, kokie yra pagrindiniai su kiekviena šia sritimi susiję socialiniai lūkesčiai?)

Šis modelis padeda geriau atpažinti už skirtingų diskriminacijos formų slypinčias normas.

Su atvirumu susijusi norma reiškia, kad vadovaujantės bendraminčių grupės (pavyzdžiui, bendruomenės, subkultūros, bažnyčios ir pan.) normomis viešumoje ir slepiate tuos jausmus ir poelgius, kurie nesutampa su grupės išpažįstamomis normomis ir vertybėmis. Su lyčių vaidmenimis (lytimi) susijusios normos mums diktuoja, kad privalome būti tikri vyrai ar moterys ir elgtis pagal biologines mūsų lyties charakteristikas.

Su gyvenimo būdu ir seksualumu susijusios normos – tai lūkesčiai dėl mūsų romantinių santykių. Konservatyvusis šios normos variantas teigia, kad romantiniai santykiai turi trukti visą gyvenimą, būti pagrįsti abipuse meile ir monogamija. Kalbant apie seksualumą, konservatyvusis normos variantas teigia, kad toleruotinas tik visiems priimtinas vaginalinis seksualinis santykis ir tik tuo atveju, jei siekiama susilaukti palikuonių. Nors su gyvenimo būdu ir seksualumu susijusios normos labai pasikeitė, kai tapo prieinamos patikimesnės kontraceptinės priemonės, įgalinusios moteris susigrąžinti su jų seksualiniu gyvenimu susijusių sprendimų kontrolę, dauguma normų vis dar itin plačiai paplitusios, o kitokie pasirinkimai ir (ar) seksualumo formos gali būti tiesiog atmetami.

Su orientacija ir seksualinėmis praktikomis susijusios normos teigia, kad mus traukia tik priešingos lyties atstovai, o tai, savo ruožtu, reiškia, kad visi žmonės yra heteroseksualūs. Jei esate kitos seksualinės orientacijos – privalote dėl to pasiaiškinti. Kitaip esate nepatikimas, keistas žmogus.

Šiam normų ir vertybių rinkiniui pavadinimą davė Alice Schwartz, įvardijusi tai „heteroseksualumo norma“ (angl. *the norm of heterosexuality*), dažnai vadinama ir heteronorma (šį terminą 1991 m. išpopuliarino teoretikas Michaelas Warneris, nors ši sąvoka buvo žinoma jau aštuntajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje). Heteronormatyvumas nereiškia, kad visi turi būti heteroseksualūs. Veikiau tai numanymas, kad visi turėtų būti heteroseksualūs ir elgtis pagal heteroseksualioms poroms būdingus santykių modelius.

Šaltinis: <https://www.gale.info/doc/gale-products/GALE-Toolkit-Schools-2011-EN.pdf>.

Diskriminacijos spiralė

Žinoma, realiai daugelis žmonių normomis nesivadovauja, o tada, kai būna priversti jų laikytis, išgyvena nemalonius jausmus, t. y. neigiamas emocijas.

Negatyvios emocijos

Pirminė emocija yra natūrali ir instinktyvi reakcija. Išlikimo instinktas mūsų smegenyse įdiegė „kovok arba bėk“ atsaką (angl. *fight or flight response*). Kai susiduriame su kuo nors, kas mums atrodo neįprastai, pirminis instinktyvus atsakas mūsų smegenyse yra apsisprendimas, ar galime tai įveikti. Pirminis automatinis atsakas yra kovoti arba bėgti. Neverta bandyti šiam instinktui pasipriešinti – jis per giliai įsišaknijęs. Bet galime išmokti šį instinktą valdyti. Bandydami nuslopinti pirmines emocijas galime patirti neigiamų padarinių, pavyzdžiui, savęs priespaudą. Tai gali sukelti stresą, o ilgai – pervargimą.

Taip pat nėra konstruktyvu prieštarauti žmonėms, kai jie reiškia pirmines homofobines, bifobines ar transfobines emocijas. Tokius mūsų veiksmus jie gali interpretuoti kaip nesiskaitymą su jų jausmais. Jei mums reikia bendrauti su asmeniu, kuriam būdinga pirminė homofobinė reakcija, iš pradžių leiskime jam šiek tiek „nuleisti garą“, o tik tada galime apibūdinti tai, ką matome, ir pasiteirauti, kokios yra to priežastys. Svarbu kalbėti be išankstinio vertinimo. Taip suteiksite kitiems erdvės, o išankstinis vertinimas tik paskatintų pirminę „kovok arba bėk“ reakciją. „Kovok arba bėk“ reakcija ilgai netrunka. Pradėjus diskutuoti apie tai, kas ką tik įvyko, emocinė reakcija dažniausiai nesunkiai persikelia į kognityvinį lygmenį.

Negatyvus požiūris

Jei negatyvios emocijos dėl temų, susijusių su lytiškumu, yra priimamos arba net skatinamos, ilgai žmonės įgis ir negatyvų požiūrį. Svarbu suprasti, kad negatyvų požiūrį sudaro du skirtingi elementai: kognityvinis ir emocinis. Kognityvinis – tai argumentai, naudojami seksualinei įvairovei atmesti. Pavyzdžiui, tokie žmonės gali sakyti, kad homoseksualumą „draudžia“ jų religiniai įsitikinimai, kad tai nenatūralu ar kad žmonija išnyktų, jei visi būtų homoseksualūs. Galima bandyti šį mąstymą pakeisti teikiant objektyvią ir mokslu pagrįstą informaciją. Tai vadinama „Magnum“ efektu. Tikriausiai žinote apie „Magnum“ ledus, kai vaniliniai ledai apliejami plonu traškaus šokolado sluoksniu. Įsivaizduokite, kad kognityviniai argumentai – tai plonas šokolado sluoksnis,

dengiantis negatyvų požiūrį. Patį požiūrį atspindi vidinis ledų sluoksnis, kitaip vadinamas „vidumi“ arba „užšaldytomis emocijomis“. Negatyvų požiūrį turintys asmenys dažniausiai nėra imlūs tikram dialogui ar mokymosi procesui, nes išsiaiškinus ar pateikus argumentus apie vieną nesusikalbėjimą ar stereotipą, iš karto metamasi prie kito argumento. Taip yra todėl, kad negatyvaus požiūrio esmė glūdi ne kognityviniame, o emociniame lygmenyje. Svarbiausia – ne žinios, o emocijos. Šios „nuomonės“ iš pirmo žvilgsnio neatrodo kaip tikros emocijos, o veikia kaip erzinantys negatyvūs jausmai ir nuogirdos. Todėl geriausia būtų inicijuoti pokalbį apie tai, kaip šios nuomonės ir išankstinės nuostatos priverčia mus jaustis. Su kognityviniu elementu galima dirbti tik tada, kai mokymų dalyviai yra atviri ir užduoda realius jiems rūpimus klausimus. Tokį atvirumą galima pasiekti tik tada, kai peržengiamos negatyvios emocijos ir požiūriai. Todėl per mokymus emocijoms ir požiūriams svarbu skirti užtektinai dėmesio.

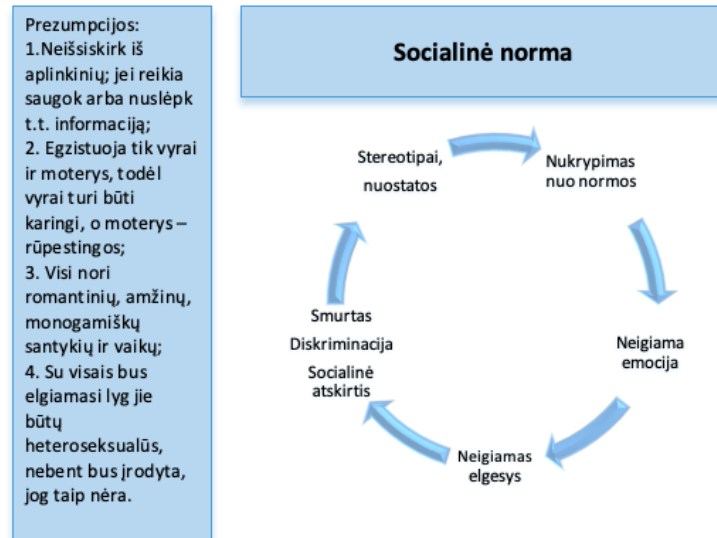
Negatyvus elgesys

Kai negatyvus požiūris tampa negatyviu elgesiu, iškyla diskriminacijos pavojus. Dažniausiai žmonės mano, kad homofobija ir LGBT+ asmenų diskriminacija yra labai akivaizdūs negatyvūs veiksmai, pavyzdžiui, keiksmai ar smurtas. Iš tiesų labiausiai paplitusi LGBT+ asmenų diskriminacijos atmaina yra socialinė atskirtis. Jei žmonės žino arba įtaria, kad tu esi gėjus, lesbietė, biseksualus ar translytis, jie dažniausiai vengia kontakto arba sugalvoja milijonus priešasčių, kad nereikėtų su tavimi bendrauti. Į tokią socialinę atskirtį reikia žiūrėti rimtai, nes LGBT+ asmenims tai gali sukelti stresą – socialinio kontakto reikia visiems. Bijodami būti atviri apie savo seksualinę orientaciją dėl suvokimo, kad gali būti atstumti, nemylimi, prarasti tėvus, draugus, gerus santykius su kolegomis, LGBT+ žmonės gyvena labai uždarą asmeninį gyvenimą ir apie tai beveik nekalba. Socialinės atskirties keliamas stresas kartais dar vadinamas „mažumų stresu“.

Stereotipai ir negatyvūs įvaizdžiai

Jei žmonės socialiai atsiriboja nuo LGBT+ asmenų, jie praranda progą su jais susipažinti realiai. Iš to išplaukia, kad vienintelis LGBT+ asmenų įvaizdis, kurį jie turi, yra pagrįstas stereotipais ir išankstinėmis nuostatomis. Įvaizdžiai „juoda–balta“, kuriais apibūdinama visa asmenų grupė, yra vadinami stereotipais. Reikia turėti omeny, kad „stereotipai“ nėra „įprasto elgesio reprezentacija“, kurią sukūrė patys LGBT+ žmonės, o veikia daliniai įvaizdžiai, naudojami šiai socialinei grupei atpažinti ir įvardyti. Kadangi stereotipais dažniausiai norima pabrėžti tam tikrų socialinių normų neatitikimą, jie dažnai gali sukelti „kovok arba bėk“ impulsą. Tokiu būdu sukuriama „užburto rato“ fenomenas:

Kaip veikia socialinė atskirtis?

Daugiau informacijos galite rasti čia: <https://www.gale.info/doc/gale-products/GALE-Toolkit-Schools-2011-EN.pdf>

Apibendrinant galima konstatuoti, kad „ALGO“ modelis ir diskriminacijos spiralė apibūdina heteronormatyvumo veikimo mechanizmą. Nuolatinis negatyvių emocijų, požiūrių ir elgesio stiprinimas sukuria negatyvumu ir stereotipais pagrįstą „užburto rato“ fenomeną. Norėdami kovoti su homofobija, privalome aptarti ir dekonstruoti heteronormatyvumo paradigmą ir jos kuriamą negatyvumo spiralę. Tai galime pasiekti:

1. puoselėdami atvirumo ir tolerancijos viziją;
2. pateikdami ne tik heteronormatyvumu pagrįstų pavyzdžių;
3. suteikdami erdvės neigiamoms emocijoms jų nelegitimizuodami, pavyzdžiui, garsiai įvardydami, kad jos mus nustebino ar suintrigavo;
4. inicijuodami dialogą apie neigiamą požiūrį, jo pasekmes ir neigiamą elgesį;
5. skatindami socialų elgesį, mažindami socialinę atskirtį ir puoselėdami bendradarbiavimą.

3. Kaip neigiamos nuostatos veikia LGBT+ bendruomenę?

3.1 Homofobija ir transfobija Europos Sąjungoje: Pagrindinių teisių agentūros atlikta LGBT+ asmenų apklausa

Duomenys paimti iš: <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-data-explorer-lgbt-survey-2012>

ES LGBT+ asmenų internetinė apklausa buvo atlikta 28 Europos Sąjungos (ES) valstybėse narėse 2012 m. balandžio–liepos mėnesiais. Tai kol kas didžiausia tokio tipo apklausa, leidusi atidžiai pažvelgti į LGBT+ asmenų patirtis visoje Europos Sąjungoje. Tai nėra reprezentatyvi visų 28 ES valstybėse narėse gyvenančių LGBT+ asmenų apklausa. Veikiausiai tai yra apklausą užpildžiusių asmenų subjektyvus tikrovės (realybės) vertinimas. Apklausą užpildė 93 tūkst. LGBT+ asmenų iš visos Europos Sąjungos.

Lentelėse pateikiama informacija apie LGBT+ asmenų patirtis švietimo ir ugdymo įstaigose:

Ar susidūrėte su neigiamais komentarais ar elgesiu mokykloje dėl to, kad esate L, G, B ar T?

Šalis	Visada/dažnai
Kipras	47 %
Graikija	49 %
Nyderlandai	32 %
Lietuva	37 %

Ar mokykloje slėpėte, kad esate L, G, B ar T?

Šalis	Visada/dažnai
Kipras	88 %
Graikija	90 %
Nyderlandai	78 %
Lietuva	90 %

Ar girdėjote (matėte) negatyvius komentarus (elgesį) mokykloje dėl to, kad mokytoja (-s) buvo laikoma (-s) lesbiete, gėjumi, biseksualiū ir (ar) translyčių asmeniu?

Šalis	Visada/dažnai
Kipras	62 %
Graikija	58 %
Nyderlandai	38 %
Lietuva	32 %

Ar girdėjote (matėte) negatyvius komentarus (elgesį) mokykloje dėl to, kad klasės draugas (draugė) buvo laikoma (-s) lesbiete, gėjumi, biseksualiū ir (ar) translyčių asmeniu?

Šalis	Visada/dažnai
Kipras	84 %
Graikija	87 %
Nyderlandai	56 %
Lietuva	63 %

„HOMBAT“ tyrimo rezultatai „Lyginamoji Kipro, Graikijos ir Lietuvos analizė“ (Žibas ir Sabatauskaitė, 2018)

Homofobinių ir transfobinių patyčių paplitimas ir jų identifikavimas/atpažinimas

Remiantis internetinės apklausos rezultatais (apklausą iš viso užpildė 226 asmenys: 70 asmenų Kipre, 84 – Graikijoje ir 72 – Lietuvoje), patyčias, kaip paplitusias mokykloje, įvardijo absoliuti dauguma apklausoje dalyvavusių respondentų. Daugiau kaip pusė apklausos dalyvių kaip dažniausiai susiduriančias su patyčiomis įvardijo šias moksleivių grupes: moksleiviai, turintys antsvorio (Kipras – 69 %, Graikija – 65 %, Lietuva – 42 %), moksleiviai, turintys mokymosi sunkumų (Kipras – 51 %, Graikija – 76 %, Lietuva – 42 %), moksleiviai, kilę iš migrantų šeimų (Kipras – 54 %, Graikija – 65 %, Lietuva – 4 %). Rečiausiai su patyčiomis Graikijoje ir Kipre (o Lietuvoje – dažniausiai) susiduria moksleiviai iš nepasiturinčių šeimų (Kipras – 34 %, Graikija – 30 %, Lietuva – 46 %).

Kipre, Graikijoje ir Lietuvoje (atitinkamai 73 %, 71 % ir 29 %, vidurkis 58 %) respondentai taip pat teigė, kad moksleiviai, neatitinkantys įprasto berniuko ar mergaitės įvaizdžio, taip pat susiduria su patyčiomis. Tai gali reikšti homofobines ir transfobines patyčias, kurios nėra atpažįstamos ir

įvardijamos kaip tokios. Daugiau kaip pusė respondentų teigė, kad nepažįsta LGBT+ asmens savo mokyklos aplinkoje (Kipras – 43 %, Graikija – 51 %, Lietuva – 51 %), o Kipre ir Graikijoje daugiau nei ketvirtadalis teigė, kad tokį asmenį mokykloje pažįsta (Kipras – 31 %, Graikija – 26 %). Lietuvoje šis procentas buvo gerokai žemesnis – viso labo 14 %. Net ir asmeniškai nepažinodami, beveik pusė respondentų tiek Kipre, tiek Graikijoje (Kipras – 54 %, Graikija – 41 %) buvo įsitikinę, kad mokykloje mokosi LGBT+ moksleivių. Lietuvoje šis skaičius siekė viso labo 18 %. Lietuvoje daugiau kaip pusė (57 %) respondentų nežinojo, ką atsakyti į klausimą, ar jų mokykloje mokosi LGBT+ žmonių.

Tai, kad homofobinės ir transfobinės patyčios yra paplitusios, manė 53 % respondentų iš Graikijos, 21 % – iš Kipro ir 25 % – iš Lietuvos. Dauguma respondentų iš Lietuvos (net 63 %) teigė, kad homofobinės ir transfobinės patyčios nėra paplitusios mokyklose (palyginus su 49 % Kipre ir 7 % Graikijoje). Kita vertus, Graikijoje galima kalbėti apie sąmoningumo trūkumą, nes net 40 % nurodė nežinantys, ar homofobinės ir transfobinės patyčios yra paplitusios mokyklose. Šiuo konkrečiu atveju galima konstatuoti, kad Lietuvoje ir Kipre *focus* grupių dalyviai laikėsi kitos nuomonės nei apklausos dalyviai: *focus* grupėse vyravo įsitikinimas, kad homofobinės ir transfobinės patyčios yra plačiai paplitusios. Graikijoje toks prieštaravimas neužfiksuotas, nes tiek diskusijų grupių, tiek internetinės apklausos dalyviai teigė, kad homofobinės ir transfobinės patyčios yra paplitusios.

Kita vertus, apklausos dalyvių pasiteiravus, ar moksleiviai jų mokykloje susiduria su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis arba girdi neigiamų komentarų apie LGBT+ bendruomenės narius, beveik pusė dalyvių visose trijose šalyse teigė nežinantys, ką atsakyti (Kipras – 47 %, Graikija – 44 %, Lietuva – 44 %). Beveik trečdalis dalyvių atsakė teigiamai (Kipras – 40 %, Graikija – 25 %, Lietuva – 33 %). Remiantis *focus* grupės su švietimo ekspertais iš Kipro pateikta informacija, mokyklos bendruomenės – arba iš nežinojimo, arba siekdamos apsaugoti moksleivius, turinčius kitokią seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę – dažnai palaiko homofobinį ir transfobinį požiūrį. Kita vertus, *focus* grupės su švietėjais ir moksleiviais/jų tėvais Lietuvoje atskleidė, kad homofobinės ir transfobinės patyčios yra paplitusios mokyklose, bet mokyklos bendruomenių dažnai nematomos ir neatpažįstamos kaip tokios.

Focus grupėse dalyvavę moksleiviai ir jų tėvai pabrėžė, kad homofobinės ir transfobinės patyčios yra plačiai paplitusios ir vyksta kasdien. Švietimo ekspertai iš Graikijos laikėsi panašios nuomonės teigdami, kad homofobinės ir transfobinės patyčios nėra retas reiškinys Graikijoje, bet dažnai nėra pastebimos, nebent išimtinai retais atvejais. Negalėdami nurodyti, kad būtų susidūrę su konkrečiais tokių patyčių atvejais, respondentai atkreipė dėmesį į bendrąją prasmę neigiamą klimatą mokyklose, kai patyčias inicijuoja ne tik moksleiviai, bet ir mokyklos darbuotojai.

Visose šalyse *focus* grupių dalyviai identifikavo homofobinį ir transfobinį elgesį kaip homofobines ir transfobines patyčias. Kita vertus, pravardžiavimas vartojant su seksualine orientacija ir lytine tapatybe susijusius žodžius ne visada buvo atpažįstamas kaip homofobinės ir transfobinės

patyčios. Remiantis internetinės apklausos duomenimis, konkretų elgesį, kurį reikėtų laikyti homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis, šalys įvardija skirtingai. Dažniausios su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis susijusios situacijos, kurių pasitaiko bent keletą kartų per mėnesį, yra šios: moksleiviai vadinami žodžiais „gėjus“, „pedikas“, „lesbietė“, „lesbė“ ar kitais neigiamais epitetais (Kipras – 41 %, Graikija – 40 %, Lietuva – 31 %), moksleiviams sakoma „nesielk kaip mergaitė“ (berniukams) ir „nesielk kaip berniukas“ (mergaitėms) (Kipras – 43 %, Graikija – 47 %, Lietuva – 29 %), pravardžiavimas, vartojant sąvokas ir žodžius, kurie nebūtinai susiję su LGBT+ bendruomene (Kipras – 37 %, Graikija – 55 %, Lietuva – 32 %).

Asmenys, kurie dalyvavo internetinėje apklausoje ir *focus* grupėje, prasivardžiavimą identifikavo kaip homofobines ir transfobines patyčias, pavyzdžiui, kai su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe susiję žodžiai yra vartojami žmogui įžeisti. Kita vertus, dauguma dalyvių teigė, kad yra girdėję negatyvių komentarų apie LGBT+ žmones tiek iš moksleivių, tiek iš mokyklos darbuotojų, bet toks elgesys ne visada atpažįstamas kaip patyčios. Graikijoje diskusijų grupių dalyviai sąmoningą neteisingų įvardžių vartojimą kreipiantis į translytį žmogų įvardijo kaip patyčių formą. Remiantis internetinės apklausos rezultatais, neigiami komentarai apie LGBT+ žmones yra paplitę tiek tarp moksleivių, tiek tarp mokytojų, o tokių komentarų moksleivių atžvilgiu nevengia ir mokyklos darbuotojai. Graikijoje ir Kipre respondentai neigiamų komentarų iš pedagogų apie LGBT+ žmones girdėjo dažniau nei Lietuvoje. Pavyzdžiui, gana didelė dalis respondentų (Kipras – 26 %, Graikija – 38 %, Lietuva – 18 %), kurie patys dirba mokykloje, pripažino net keletą kartų per metus iš savo kolegų išgirstantys negatyvių komentarų apie LGBT+ žmones. Beveik trečdalis respondentų tokių komentarų iš savo kolegų teigė girdintys bent keletą kartų per mėnesį (Kipras – 29 %, Graikija – 25 %, Lietuva – 7 %). Kiti teigė tokių komentarų girdintys retai (Kipras – 31 %, Graikija – 28 %, Lietuva – 32 %) arba niekada (Kipras – 13 %, Graikija – 8 %, Lietuva – 43 %). Paklausus apie iš moksleivių girdimus neigiamus komentarus LGBT+ žmonių atžvilgiu, dar daugiau respondentų teigė tokių komentarų girdintys keletą kartų per metus (Kipras – 29 %, Graikija – 28 %, Lietuva – 19 %) ar per mėnesį (Kipras – 21 %, Graikija – 19 %, Lietuva – 17 %).

Galima aiškiai suvokti, kad tokie tarp mokytojų paplitę komentarai ne tik byloja apie mokykloje egzistuojančias homofobines ir transfobines patyčias, bet ir apie neigiamą tokios aplinkos poveikį ten besimokantiems LGBT+ moksleiviams (nacionalinė Kipro ataskaita, 2018). Kaip parodė rezultatai diskusijų grupėse, situacija visose trijose šalyse yra panaši. Diskusijų grupių dalyviai teigė, kad mokytojai dažnai reiškia negatyvias nuostatas. Moksleivius, kurie susiduria su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis, tai veikia dvejopai. Visų pirma, jie bijo ieškoti pagalbos, antra, vengia atskleisti savo seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę, nes bijo sulaukti neigiamų komentarų tiek iš kitų moksleivių, tiek iš mokytojų.

Nepaisant tam tikrų su homofobinių ir transfobinių patyčių paplitimu ir atpažinimu susijusių skirtumų Kipre, Graikijoje ir Lietuvoje, dalyviai visose trijose šalyse panašiu procentu sutiko, kad mokyklos turėtų kovoti su neigiamais komentarais apie LGBT+ asmenis (Kipras – 81 %, Graikija – 93 %, Lietuva – 56 %), atsižvelgti į LGBT+ moksleivių gerovę (Kipras – 84 %, Graikija – 92 %, Lietuva – 72 %) ir užtikrinti, kad LGBT+ moksleiviai nepraleidintų pamokų (Kipras – 79 %, Graikija – 93 %, Lietuva – 72 %). Nemažai (Kipras – 83 %, Graikija – 94 %, Lietuva – 76 %) sutiko, kad LGBT+ žmonės patiria didesnę prieš juos nukreipto smurto riziką ir reikėtų pasirūpinti, kad tokie moksleiviai mokykloje jaustųsi saugūs. Kita vertus, Graikijoje ir Kipre dauguma respondentų (Kipras – 79 %, Graikija – 80 %) teigė, kad LGBT+ žmonės turėtų mokykloje laisvai išreikšti savo seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę, o Lietuvoje tokių atsakymų buvo viso labo 36 %. Galiausiai mažiau nei trečdalis respondentų buvo įsitikinę, kad LGBT+ moksleivių mokymosi rezultatai gali būti prastesni nei kitų moksleivių (Kipras – 30 %, Graikija – 24 %, Lietuva – 10 %), trečdalis respondentų taip nemanė (Kipras – 20 %, Graikija – 24 %, Lietuva – 33 %) arba manė, kad mokymosi rezultatai veikiausiai nėra blogesni (Kipras – 13 %, Graikija – 12 %, Lietuva – 22 %).

Mokyklos bendruomenės reakcijos į homofobines ir transfobines patyčias

- *Mokyklos administracijos reakcijos*

Absoliuti dauguma mokyklos bendruomenių visose trijose šalyse (Kipras – 83%, Graikija – 95 %, Lietuva – 92 %) yra įsitikinusios, kad mokyklos darbuotojai turėtų reaguoti į homofobines ir transfobines patyčias. Kita vertus, *focus* grupėse, ypač Lietuvoje, buvo teigiama, kad dažnu atveju reaguojama nėra. Konkrečiau – Graikijoje į homofobines ir transfobines patyčias nėra reaguojama oficialiomis procedūromis, o Kipre tokie atvejai dažnai atsiduria „po kilimu“ dėl visuomenės požiūrio į homofobiją ir transfobiją – patyčių prevencijos programų įgyvendinimas dažnai priklauso nuo asmeninės mokyklos direktoriaus pozicijos. *Focus* grupėse Lietuvoje dalyvavę ekspertai LGBT+ temas apibūdino kaip „nepopuliaras“, itin jautrias visuomenėje ir tuo pačiu mokykloje, nes visuomenėje paplitę požiūriai ir stereotipai neišvengiamai atsispindi ir mokyklos aplinkoje. Jei visuomenėje paplitusios homofobinės nuostatos, nenuostabu, kad jos perduodamos ir mokykloje: per administraciją, mokytojus, moksleivius ir jų tėvus (nacionalinė Lietuvos ataskaita, 2018).

- *Mokytojų, socialinių pedagogų ir psichologų reakcija*

Iš internetinės apklausos rezultatų negalima aiškiai pasakyti, ar mokyklos darbuotojai mano turintys užtektinai žinių reaguoti į homofobines ir transfobines patyčias. Graikijoje ir Lietuvoje

panašus procentas respondentų teigė tiek turintys užtektinai žinių reaguoti į homofobines ir transfobines patyčias (43 % ir 40 %), tiek tokių žinių neturintys (52 % ir 44 %). Kipre daugiau respondentų teigė, kad turi užtektinai žinių (50 %), o tokių žinių neturintys teigė 27 %. Beveik trečdalis respondentų Kipre nebuvo tikri, ar turi užtektinai žinių (23 %). *Focus* grupėse atsiskleidė šiek tiek kitoks vaizdas. Diskusijų grupių dalyvių teigimu, ribotą reagavimą į su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe susijusius klausimus mokykloje lemia mokytojų žinių ir kompetencijų trūkumas (nacionalinė Graikijos ataskaita, 2018). *Focus* grupėse dalyvavę moksleiviai ir jų tėvai pritarė minčiai, kad dauguma mokyklos darbuotojų neturi reikiamos kvalifikacijos efektyviai reaguoti į homofobines ir transfobines patyčias ar pateikti informaciją apie seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę. Kai kuriais atvejais mokyklos darbuotojai tik pablogina situaciją netinkamais komentarais, klausimais ar pareiškimais, kurie, savo ruožtu, prisideda prie LGBT+ moksleivių diskriminacijos ir skatina homofobines ir transfobines patyčias (Lietuva).

Kartais mokytojai bijo padėti moksleiviams, nes baiminasi kitų mokytojų ar moksleivių tėvų neigiamos reakcijos (Kipras, Lietuva). Kipre kai kurie dalyviai užsiminė, kad sukurtos patyčių prevencijos programos mokyklose nėra įgyvendinamos praktiškai, todėl ten dirbantys profesionalai negali šiomis priemonėmis pasikliauti kovodami su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis. Jų nuomone, už tai atsakinga Švietimo ir kultūros ministerija. Graikijoje kaip viena iš neveiklumo priežasčių buvo minimas pervargimas. Remiantis internetinės apklausos rezultatais, daugiau kaip pusė respondentų Kipre ir Graikijoje buvo įsitikinę, kad mokyklose turėtų būti kalbama su seksualine orientacija ir lytine tapatybe susijusiomis temomis (Kipras – 66 %, Graikija – 78 %, Lietuva – 50 %), ir tik nedidelė dalis respondentų teigė, kad to jiems neleidžia daryti mokyklos administracija (Kipras – 17%, Graikija – 14 %, Lietuva – 4 %). Pakankamai didelė dalis respondentų Lietuvoje neturėjo nuomonės šiuo klausimu (Kipras – 16%, Graikija – 6 %, Lietuva – 31 %), o lyginant su kitomis apklausoje dalyvavusiomis šalimis Lietuvoje daugiausia respondentų buvo įsitikinę, kad mokykloje neturėtų būti kalbama temomis, susijusiomis su seksualine orientacija ir lytine tapatybe (Kipras – 1 %, Graikija – 2 %, Lietuva – 15 %). Kipre ir Graikijoje, kitaip nei Lietuvoje, nėra įstatymų, ribojančių informaciją apie LGBT+ asmenis nepilnamečiams, bet vis tiek nemažai respondentų teigė, kad tokią informaciją riboja mokyklos administracija. Tai gali lemti religiniai ar kiti įsitikinimai.

Mažiau kaip pusė respondentų (44 %) Kipre ir Graikijoje mano, kad temomis, susijusiomis su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe, mokyklose kalbama pakankamai, o 56 % respondentų mano, kad per pamokas su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe susijusiomis temomis kalbama nepakankamai. Lietuvoje manančių, kad temomis, susijusiomis su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe, nėra kalbama, siekė net 61 %. Dauguma respondentų iš Graikijos ir Kipro buvo įsitikinę, kad apie seksualinę orientaciją ir lytinę tapatybę jų mokyklose nėra kalbama (Kipras – 44 %, Graikija – 41 %, Lietuva – 24 %), o dauguma respondentų iš Lietuvos manė, kad tokie

klausimai jų mokyklose yra aptariami neutraliai (Kipras – 31 %, Graikija – 36 %, Lietuva – 65 %). *Focus* grupėse kai kurie moksleiviai ir visi be išimties tėvai sutiko, kad mokymai LGBT+ temomis gali turėti įtakos, kaip moksleiviai elgiasi su tais moksleiviais, kurie priklauso LGBT+ bendruomenei. Kita vertus, paaiškėjo, kad lytiniškumo ugdymo pamokose LGBT+ klausimais nėra kalbama (Lietuva), nors tokių pamokų mokyklose ir vyksta. Panaši situacija ir Kipre bei Graikijoje, kur dauguma mokytojų šias temas ignoruoja. *Focus* grupių dalyviai buvo įsitikinę, kad reikia labai aiškių gairių ir rekomendacijų, kaip su moksleiviais kalbėti šiomis temomis (Kipras, Graikija ir Lietuva).

Visos trijose šalyse diskusijų grupių dalyviai minėjo nesaugumo jausmą, kurį patiria mokytojai, kalbėdami LGBT+ temomis. Kita vertus, internetinės apklausos dalyviai iš Kipro teigė, kad kalbėdami LGBT+ temomis mokykloje jaustųsi patogiai, o Graikijoje ir Lietuvoje taip manančių buvo gerokai mažiau (Kipras – 60 %, Graikija – 46 %, Lietuva – 24 %). Likę respondentai jaustųsi neutraliai (Kipras – 27 %, Graikija – 21 %, Lietuva – 51 %). Itin aukštas „neutralumo“ laipsnis Lietuvoje gali reikšti, kad mokyklos aplinkoje Lietuvoje vis dar „nepatogu“ ir (ar) „nepriimtina“ kalbėti LGBT+ klausimais. Šią prielaidą patvirtina ir aplinkybė, kad Lietuvoje net 25 % respondentų jaustųsi nepatogiai kalbėdami LGBT+ klausimais mokykloje, kai tokių respondentų Kipre ir Graikijoje atitinkamai yra tik 13 % ir 3 %.

Dauguma internetinės apklausos dalyvių iš Kipro ir Graikijos (Kipras – 59 %, Graikija – 64 %, Lietuva – 37 %) buvo įsitikinę, kad mokyklos darbuotojų kolektyve tikrai esama žmonių, kurie išeiškia palaikymą LGBT+ moksleiviams. Lietuvoje šis procentas buvo žymiai mažesnis. Trečdalis respondentų Kipre ir absoliuti dauguma respondentų Lietuvoje tokių asmenų mokyklos darbuotojų kolektyve nepažinojo (Kipras – 38 %, Graikija – 24 %, Lietuva – 56 %), o dalis respondentų buvo įsitikinę, kad tokių asmenų apskritai nėra (Kipras – 6 %, Graikija – 12 %, Lietuva – 7 %). Galiausiai Kipre ir Lietuvoje didžioji dalis respondentų (Kipras – 40 %, Lietuva – 46 %) teigė, kad palaikytų LGBT+ moksleivį, net jei rizikuotų savo padėtimi mokyklos bendruomenėje. Šiek tiek mažiau respondentų teigė, kad palaikytų LGBT+ moksleivį, bet rimtai apsvarstytų tokio elgesio padarinius savo įvaizdžiui mokyklos bendruomenėje (Kipras – 37 %, Lietuva – 7 %). Dauguma respondentų Graikijoje (65 %) teigė, kad palaikytų LGBT+ moksleivį – jie nemanė, kad tai galėtų turėti kokios nors neigiamos įtakos jų įvaizdžiui mokyklos bendruomenėje.

- *Moksleivių ir tėvų reakcija*

Didelis procentas internetinėje apklausoje dalyvavusių respondentų (Kipras – 41 %, Graikija – 26 %, Lietuva – 47 %) nežinojo, ar moksleiviai reaguoja į homofobines ir transfobines patyčias. Nemaža dalis nurodė, kad moksleiviai reaguoja tik kartais (Kipras – 9 %, Graikija – 51 %, Lietuva – 31 %), o mažesnis procentas teigė, kad moksleiviai reaguoja retai, visada arba niekada (nuo 1 % iki 10 %). Dauguma moksleivių ir jų tėvų *focus* grupėse šiuo klausimu parodė atitinkamą jautrumą. Dauguma iš jų reaguoja į panašaus pobūdžio situacijas ir taip elgiasi net tada, kai rizikuoja savo

pozicija mokykloje. Kita vertus, dauguma *focus* grupių dalyvių buvo iš šeimų su nestereotipinėmis pažiūromis (Graikija, Lietuva) arba patys priklausė LGBT+ bendruomenei (Lietuva). Dauguma diskusijų grupėse dalyvavusių tėvų kalba su vaikais apie LGBT+ ir dėl to nesijaučia nepatogiai (Kipras, Graikija, Lietuva). Tėvai taip pat atkreipė savo vaikų dėmesį į aplinkybę, kad būtina reaguoti, jei iš kito vaiko tyčiojasi dėl to, kad priklauso LGBT+ bendruomenei (Kipras, Lietuva). Kita vertus, *focus* grupėse paaiškėjo, kad kartais į homofobines ir transfobines patyčias nėra reaguojama, nes bijoma kitų tėvų reakcijos (Lietuva). *Focus* grupėse dalyvavę tėvai laikėsi vieningos nuomonės, kad jau nuo ankstyvo amžiaus su vaikais reikia kalbėti apie santykius, įvairovę, lytiškumą ir tarpusavio pagarbą.

Tarpinstitucinio bendradarbiavimo priemonės, kurias taiko mokyklos, kovodamos su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis

- *Individualios priemonės*

Kalbant apie homofobinių ir transfobinių patyčių prevencijai skirtas priemones mokyklose, visose trijose šalyse buvo identifikuotos skirtingos tendencijos. Pavyzdžiui, Lietuvoje kur kas didesnė nei Kipre ir Graikijoje respondentų dalis (beveik pusė) kalba su moksleiviais apie homofobines ir transfobines patyčias ir jų prevenciją. Kita vertus, visose trijose šalyse apie homofobines ir transfobines patyčias žymiai mažiau kalbama su moksleivių tėvais.

- *Individualios priemonės mokyklos aplinkoje*

Didelė dalis respondentų nurodė, kad jų mokykloje yra įgyvendinama bendroji patyčių prevencijos programa, o gerokai mažesnė dalis respondentų nurodė, kad įgyvendinama ir specialiai prieš homofobines ir transfobines patyčias nukreipta prevencijos programa. Kita vertus, Kipre daugiau nei Graikijoje ir Lietuvoje užfiksuota seminarų, kuriuose mokyklos administracija, mokytojai, pedagogai, psichologai ir socialiniai pedagogai tobulina žinias apie homofobinių ir transfobinių patyčių prevenciją. Didžiausias skirtumas užfiksuotas Graikijoje ir Lietuvoje, kur atitinkamai 53 % ir 63 % respondentų nurodė, kad mokyklos bendruomenė dalyvauja bendro pobūdžio patyčių prevencijai skirtuose seminaruose. Tik 24 % ir 21 % respondentų teigė, kad yra galimybė dalyvauti išimtinai homofobinių ir transfobinių patyčių prevencijos temai skirtuose seminaruose. Lietuvoje didesnė dalis respondentų nei Graikijoje ir Kipre nurodė, kad jų mokykloje egzistuoja bendrosios patyčių prevencijos gairės ir rekomendacijos.

Žvelgiant į kitas individualias mokyklose taikomas priemones, galima pastebėti, kad Graikijoje rečiau nei Lietuvoje ir Kipre vyksta patyčių prevencijos temai skirtos pamokos, o moksleiviai yra supažindinami su mokyklos taisyklėmis mokslo metų pradžioje. Lietuvoje dažniau nei Kipre ir

Graikijoje siekiant suprasti patyčių priežastis naudojamas grupinės analizės metodas. Lietuvoje daugiau dėmesio skiriama pedagoginiam auklėjimui ir nekaltinimu pagrįstam požiūriui nei konkrečių bausmių taikymui. Apklausa taip pat parodė, kad Lietuvoje dažniau vyksta lytiškumo ugdymui skirtos pamokos (Kipras – 39 %, Graikija – 15 %, Lietuva – 75 %). Kita vertus, Lietuvoje nemaža dalis respondentų teigė, kad šiose pamokose apie LGBT+ nėra kalbama (46 %).

- *Mokymai*

Absoliuti dauguma respondentų iš švietėjų bendruomenių Graikijoje ir Kipre pabrėžė mokymų poreikį mokytojams, suaugusiųjų švietėjams ir mokyklos administracijos darbuotojams siekiant kovoti su patyčiomis tiek bendrąja prasme, tiek gilinantį į homofobinių ir transfobinių patyčių specifiką. Lietuvoje manančių, kad egzistuoja mokymų poreikis, buvo kur kas mažiau. Graikijoje ir Kipre visais trimis atvejais (mokytojai, švietėjai ir mokyklos administracijos darbuotojai) buvo manoma, kad specifinių homofobinių ir transfobinių patyčių prevencijai skirtų mokymų poreikis yra šiek tiek didesnis nei bendrųjų patyčių prevencijai skirtų mokymų poreikis. Lietuvoje buvo labiau palaikoma bendrųjų patyčių prevencijos mokymų idėja. Apibendrinant mokymų poreikius konstatuotina, kad egzistuoja tiek bendrųjų, tiek specialiai homofobinių ir transfobinių patyčių prevencijai skirtų mokymų poreikis. Lietuvoje mokymų poreikis yra išreikštas šiek tiek nuosaikiau nei Kipre ir Graikijoje. Kita vertus, dauguma respondentų visose trijose šalyse sutiko, kad tokie mokymai būtų naudingi.

Panašios tendencijos matomos, kai kalbama apie skirtingus mokymų aspektus. Švietimo bendruomenės Kipre ir Graikijoje aiškiau išreiškė poreikį rengti įvairius mokymus nei jų kolegos Lietuvoje. Graikijoje 90 % respondentų (su keliomis išimtimis) palaikė mokymų, susijusių su pedagoginiais įgūdžiais, didaktiniais įgūdžiais, subalansuota nuomonių raiška, vidine komunikacija, darbu su LGBT+ moksleiviais, vidine mokyklos politika, kultūrine/teisine aplinka ir tėvų teisėmis, idėją. Lietuvoje palaikymas šioms mokymų temoms buvo šiek tiek mažesnis. Visose trijose šalyse buvo aptariamoms ir kitoms galimos mokymų temos, pavyzdžiui, konkrečių atvejų valdymas (Kipras), emocinė parama mokytojams ir darbas su tėvais (Graikija) ir konfliktinių situacijų vadyba (Lietuva).

- *Priemonės, taikomos bendradarbiaujant su NVO, savivaldybe, išoriniais ekspertais ir kitomis mokyklomis*

Kalbant apie mokyklų ir kitų suinteresuotų šalių (nevyriausybinių organizacijų – NVO, savivaldybės, ministerijų) bendradarbiavimą, buvo užfiksuota tam tikrų skirtumų. Pavyzdžiui, bendradarbiauti su NVO, savivaldybe ir kitomis mokyklomis laikoma svarbiau Graikijoje ir Kipre, o bendradarbiauti su atitinkamomis ministerijomis (ypač švietimo) – Lietuvoje ir Graikijoje. Visose šalyse buvo identifikuoti ir kiti suinteresuoti subjektai, su kuriais būtų svarbu bendradarbiauti, pavyzdžiui,

socialiniai darbuotojai, žmogaus teisių ekspertai, žiniasklaida, bažnyčia, LGBT+ bendruomenė, psichologai ir akademikai. Kita vertus, nors ir suvokdami bendradarbiavimo naudą, dauguma respondentų visose trijose šalyse nurodė, kad sprendamos homofobinių ir transfobinių patyčių problemą jų mokyklos su reikiamais subjektais nebendradarbiauja (Kipras – 77 %, Graikija – 80 %, Lietuva – 75 %).

4. Kuriant saugią ir įtraukią mokyklos aplinką

4.1 Teisinė mokyklų atsakomybė: globalus požiūris į švietimo ir ugdymo įstaigų atsaką

Mokyklos turi pareigą vykdyti prevenciją ir spręsti su visų formų patyčiomis, įskaitant ir homofobines bei transfobines, susijusius klausimus. Bet kuriuo atveju švietimo sektoriaus atsakas į homofobinį ir transfobinį smurtą turėtų vadovautis tarptautiniais standartais, kuriuos savanoriškai prisiėmė kiekviena valstybė narė.

Keli tarptautiniai žmogaus teisių susitarimai nurodo į saugią, priimančią ir palaikančią mokymosi aplinką, kurioje moksleiviai nesusiduria su smurtu ir diskriminacija dėl savo religijos, etninės kilmės, rasės, seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės. Tuo pačiu šie tarptautiniai dokumentai nurodo, kad smurto mokykloje problema turėtų būti sprendžiama vadovaujantis žmogaus teisių paradigma. Tokią pat prieigą reikėtų taikyti ir kalbant apie homofobinių ir transfobinių patyčių prevenciją. Tarptautiniai susitarimai taip pat numato, kad mokymosi aplinka turėtų būti saugi ir įtrauki visiems moksleiviams, o mokyklos aplinkoje turėtų būti užtikrinama besimokančiųjų gerovė. Pedagoginį ir mokymosi procesus bus galima užtikrinti tik tada, kai mokymosi aplinkoje nebus smurto ir prievartos.

Užkirsdomas kelią homofobijai ir transfobijai mokyklos aplinkoje, švietimo įstaigos gali reikšmingai prisidėti mažindamos homofobiją ir transfobiją visoje visuomenėje. Pavyzdžiui, pripažindami translyčių vaikų teisę į mokslą, galime nutraukti ir su seksualiniu išnaudojimu susijusias praktikas. Nediskriminavimo politika ir įtrauki mokymosi aplinka mokyklos lygmeniu yra pačios efektyviausios priemonės siekiant užkirsti kelią homofobiniam ir transfobiniam smurtui švietimo sistemoje.

Žmogaus teisių paradigma pagrįstas požiūris į švietimą teigia, kad kiekvienas vaikas turi teisę į kokybišką švietimą, kai gerbiamas vaiko orumas ir atsižvelgiama į individualius jo poreikius. Šią teisę sudaro trys skirtingi elementai:

- Teisė į švietimo prieinamumą, pagrįsta lygiomis galimybėmis ir be jokios diskriminacijos.
- Teisė į kokybišką švietimą – galimybė pasinaudoti vaiko potencialu, sukurti prielaidas dalyvauti darbo rinkoje ir įgyti praktinių įgūdžių. Ši teisė realizuojama per plačią, aktualią ir įtraukią mokymosi programą bei vaikui draugišką, saugią ir sveiką mokymosi aplinką.
- Teisė į pagarbą mokantis – pagarba kiekvienam vaikui, įskaitant pagarbą tapatumui, integralumui, dalyvavimui ir apsaugai nuo bet kokio smurto.

Žmogaus teisėmis pagrįstas požiūris į švietimą didina švietimo prieinamumą, nes puoselėjamos įtraukties, įvairovės, lygių galimybių ir nediskriminavimo idėjos. Gerinama švietimo kokybė, nes

plėtojamos moksleiviui pritaikytos ir aktyviu dalyvavimu grindžiamos mokymo(si) priemonės. Kuriama saugi aplinka, kuri tiesiog būtina efektyviam mokymuisi.

Pagarba žmogaus teisėms skatina socialinę ir emocinę vaikų raidą, nes užtikrinamas jų orumas bei pagrindinės teisės ir laisvės, kurios būtinos siekiant realizuoti visas besimokančiųjų galimybes. Be to, pagarba žmogaus teisėms skatina pagarbą skirtumams, o tai, savo ruožtu, laiduoja efektyvią smurto prevenciją. Žmogaus teisėmis pagrįstas ugdymas padeda sukurti saugią aplinką, kurioje moksleiviai ir mokytojai kartu mėgaujasi ugdymu.

Kaip žmogaus teisėmis grįstas požiūris gali būti integruotas į švietimą?

Žmogaus teisės yra būtina sąlyga individo raidai ir bendruomenių augimui. Kuriant įtraukią ir saugią mokymosi aplinką, labai svarbų vaidmenį atlieka mokytojai. Jie turėtų aiškiai suprasti tarptautinius ir nacionalinius žmogaus teisių standartus. Be to, turėtų būti aiškiai įsipareigoję šiems standartams. Klasėje iš pradžių galime surengti diskusiją apie pagrindines socialines kompetencijas ir tarpusavio pagarbą. Taip pat galime aptarti tapatumo svarbą – kiekvienas iš mūsų yra skirtingas, bet niekas nenori būti atstumtas dėl vieno ar kito savo tapatybės bruožo.

Susitarę dėl pageidaujamo socialinio elgesio klasėje, socialinio elgesio paradigmą galime aptarti ir socialinio solidarumo bei žmogaus teisių kontekste. Taip moksleiviai suvoks, kaip jų poreikis gyventi saugioje pasaulyje, mokytis saugioje mokykloje ir saugioje klasėje padeda užtikrinti žmogaus teises pasaulyje. Užbaigdami ir apibendrinami paraginkite moksleivius sukurti žinutę, šūkį ar kampanijos planą. O gal moksleiviai norės įgyvendinti kampaniją socialinėje žiniasklaidoje ar nufilmuoti jų idėjas pristatantį vaizdo siužetą?

Kodėl švietimo sistema turėtų reaguoti į homofobines patyčias?

Daugelis švietimo ministerijų ir institucijų ėmėsi priemonių vykdyti patyčių dėl rasės, religijos ar negalios prevenciją, bet tik nedaugelis išdrįsta proaktyviai kovoti su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis. Taip yra todėl, kad homofobinių ir transfobinių patyčių daromos žalos dydis dar nėra iki galo suvoktas, o kaip kovoti su šia patyčių forma dar nėra labai gerai žinoma. Tad homofobinės ir transfobinės patyčios tampa nematomos. Trukdo ir tam tikros visuomenės nuostatos ir požiūriai į homoseksualumą ar netipinius lyčių vaidmenis. Kita vertus, tarptautiniai tyrimai rodo, kad homofobinės ir transfobinės patyčios neigiamai veikia ir tuos, iš kurių tyčiojasi, ir tuos, kurie tyčiojasi, ir stebėtojus bei visą mokyklos bendruomenę. Tokia situacija turi neigiamų pasekmių visam švietimui.

Homofobinės ir transfobinės patyčios yra švietimo sistemos problema, į kurią reikia reaguoti rimtai. Kitaip tariant, į homofobines ir transfobines patyčias turėtų būti reaguojama neatsižvelgiant į tai, ką apie tai mano visuomenė. Homofobinės ir transfobinės patyčios neigiamai veikia visuotinę teisę

į išsilavinimą. Tai yra diskriminacijos ir atskirties forma, kuri pažeidžia saugios mokymosi aplinkos principą.

Šaltiniai:

UNESCO ir UNICEF, (2007), „*A Human Rights-Based Approach to Education for All*“;

UNESCO, (2011), „*Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers*“;

UNICEF, (2007), „*Eliminating Discrimination against Children and Parents based on Sexual Orientation and/or Gender Identity*“.

4.2 Poreikis atsižvelgti į su lytiškumu susijusių įvairovę įtraukioje mokymosi aplinkoje

Su lytiškumu susijusios įvairovės (angl. *sexual diversity*) įtrauktis įgyvendinama tada, kai visi žmonės mokyklos bendruomenėje gali atvirai pripažinti savo seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę ir jaustis saugūs ir laisvi. Įtrauki mokykla pripažįsta, patvirtina ir deda pastangas atsižvelgti į įvairių žmonių patirtis, įskaitant ir LGBT+ žmones.

Į mokymosi aplinką jauni LGBT+ žmonės yra visiškai įtraukti tik tada, kai turi sąlygas išreikšti savo tapatybę ir pasinaudoti savo potencialu. Jie skatinami ir turi realias galimybes ten save išreikšti, ugdyti lyderystės įgūdžius, imtis iniciatyvos ir dalyvauti visur, kur nori. LGBT+ moksleiviai, moksleiviai, turintys LGBT+ tėvus ir (ar) šeimos narių, jaučiasi pripažinti ir priimami mokyklos bendruomenėje, jaučiasi jai priklausą, o jų ir jų šeimų patirtys atsispindi visose veiklose, susijusiose tiek su mokymusi, tiek su popamokine veikla. LGBT+ moksleiviai, moksleiviai, turintys LGBT+ tėvus ir (ar) šeimos narių, jaučiasi saugūs. Jie jaučia, kad mokykloje su jais yra elgiamasi sąžiningai. Jie tiki, kad specifiniai jų poreikiai, patirtys ir aplinkybės bus matomos kaip svarbios ir teisėtos. Tai yra taikoma ne tik santykiams tarp moksleivių, bet ir santykiams tarp tėvų ir mokyklos darbuotojų.

Šias pozityvias patirtis ir santykius gali sukurti tik ilgalaikės mokyklos darbuotojų pastangos įtraukti visus mokyklos bendruomenės narius ir užtikrinti pagarbią, sąžiningą ir įtraukią aplinką. Mokyklos, kurių aplinka yra saugi ir įtrauki visiems be išimties moksleiviams, gali vykdyti kur kas efektyvesnį ugdymosi ir švietimo procesą.

Kaip klasės lyderiai, mokytojai turėtų atsižvelgti į mokinių įvairovę, įskaitant LGBT+ asmenis? Seksualinė orientacija, lytinė tapatybė ir lyties raiška yra integralūs kiekvienos asmenybės elementai, lygiai taip pat kaip lytis, rasė, etniškumas, religija ar negalia. Ši įvairovė galima kiekvienoje klasėje.

Pedagogai vaidina svarbų vaidmenį kovojant su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis ir užtikrinant, kad LGBT+ moksleiviai ir moksleivės, turintys LGBT+ tėvus ar artimųjų, nesijaustų atskirti.

Įtraukiančios ir saugios mokymosi aplinkos poreikis yra pagrįstas įvairiais tyrimais. Homofobija ir transfobija klasėje neabejotinai veikia ir besimokančiojo požiūrį į mokymosi aplinką. Pagrįsdami savo sprendimą imtis veiksmų kovojant su homofobija ir transfobija mokykloje, pakalbėkite apie šį neigiamą poveikį su kolegomis ir tėvais.

Mokyklose dažnai gyvuoja heteronormatyvios su lytimi ir seksualumu susijusios tradicijos ir praktikos, kurios sąmoningai ar nesąmoningai atgraso LGBT+ moksleivius nuo galimybės jaustis mokyklos bendruomenės dalimi. Tai gali sukelti rimtų pasekmių LGBT+ moksleiviams, kurie:

- 2 kartus dažniau yra linkę į savęs žalojimą nei ne LGBT+ moksleiviai;
- 3 kartus dažniau linkę į savižudybę nei ne LGBT+ moksleiviai;
- 4 kartus labiau linkę į stresą, nerimą ir depresiją nei ne LGBT+ moksleiviai.

Būti LGBT+ asmeniu savaime nereiškia pakliūti į sudėtingesnės psichikos sveikatos rizikos grupę. Didesnė savęs žalojimo ar savižudybės rizika atsiranda būtent dėl patyčių, atstūmimo ir priekabiavimo, su kuriais dažnai susiduria LGBT+ žmonės.

Patyčios dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės pažeidžia moksleivių saugumo jausmą ir veikia visus susijusius asmenis: tuos, iš kurių tyčiojasi, tuos, kurie tyčiojasi, jų draugus, stebėtojus ir artimuosius. Dėl homofobinių ir transfobinių patyčių kenčia ne tik LGBT+ moksleiviai, mokytojai ir mokyklos darbuotojai, bet ir heteroseksualūs moksleiviai, mokytojai, mokyklos darbuotojai, kurie neatitinka tradicinio vyro ar moters įvaizdžio, bei asmenys, turintys LGBT+ artimųjų ar draugų. Nelygybė klasėje slopina moksleivių patirtis, kliudo aktyviai dalyvauti įvairiose veiklose, lemia disfunkcinius santykius tarp bendramokslų, mokyklos darbuotojų ir tėvų. Be to, socialinė jaunų žmonių atskirtis mokyklos aplinkoje gali sustiprinti bendrąjį socialinės atskirties jausmą visuomenėje ir už mokyklos ribų.

Atsižvelgiant į išdėstytas aplinkybes, kova su homofobija ir transfobija mokykloje turėtų būti suvokiama kaip integrali grupinės dinamikos klasėje valdymo priemonė. Tai pagerintų ne tik akademinį pažangumą, bet ir leistų tobulėti visiems moksleiviams nepaisant jų seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės ar lyties raiškos.

4.3 Kas yra „paslėpta“ mokymosi medžiaga?

Tiek klasėje, tiek už jos ribų – ar tai būtų populiarioji kultūra, ar mokymosi priemonės – vaikus ir paauglius pasiekia heteronormatyvia pasaulėžiūra pagrįstos žinutės. Heteronormatyvi

pasaulėžiūra yra tiek įprasta, kad kai kurie poelgiai tiesiog „pražiūrimi“, „praleidžiami“, nepastebimi ir neįvardijami. Toks elgesys laikomas „norma“, tokio elgesio tikimasi, jam nėra teikiama daug reikšmės arba jis įvardijamas „pokštu“, „nekaltais juokeliais“. Petros Sapountzakis iš „Vaivorykštės mokyklos“ (Atėnai) teigimu, „LGBT+ asmenų diskriminacija yra kaip žuviai vanduo: tai vyksta visur ir nuolatos, todėl mes to net nepastebime.“ Dauguma diskriminacijos, su kuria susiduria LGBT+ žmonės, atvejų yra tiesiog nematomi.

Mokykla ir švietimas nėra koku nors ypatingu būdu atsparūs diskriminacijai ir išankstinėms nuostatoms. Stereotipai ir prieš LGBT+ žmones nukreipti klaidingi įsitikinimai daro įtaką moksleivių, mokytojų ir mokyklos darbuotojų pažiūroms, įsitikinimams, lūkesčiams ir elgesiui. Nors kovojant su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis mokyklos aplinkoje yra svarbi žmogaus teisių prieiga apskritai (t. y. mokykla puoselėja lygybę, pagarbą, saviraiškos laisvę, teisę priimti savarankiškus sprendimus, apsaugą nuo priekabiavimo ir diskriminacijos, visų moksleivių gerovę ir galimybę kiekvienam visiškai atskleisti savo potencialą), daugelis diskriminacijos atvejų kasdieninėje mokyklos aplinkoje taip ir lieka nepastebėti. Ne visada ši diskriminacija vykdoma sąmoningai. Kitaip tariant, tokiu elgesiu nebūtinai siekiama sužeisti arba diskriminuoti LGBT+ asmenis. Žmonės kartais nuoširdžiai mano, kad jie „rūpinasi“ LGBT+ asmenimis, jiems „padeda“. Pavyzdžiui, patarimai „nesidemonstruoti“, nepasakoti apie savo orientaciją kitiems, būti labiau „vyriskam“ ar „moteriskai“, kad nenukentėtų, kartais išsakomi tik gera linkint, bet savo esme tai vis dėlto yra homofobiniai ir transfobiniai veiksmai.

Šie kasdieniai mokykloje tarpasmeninių santykių kontekste vykstantys nepastebimi negatyvaus prieš LGBT+ asmenis nukreipto elgesio epizodai nebūtinai yra susiję su tiesioginiu mokymusi. Jie kartais dar vadinami „paslėpta“ mokymosi medžiaga. Remiantis Švietimo reformos žodynėliu (internetinė platforma), *paslėpta mokymosi medžiaga apibūdina neužrašytas, neoficialias ir dažnai nesąmoningas pamokas, vertybes ir perspektyvas, kurių moksleiviai išmoksta mokykloje. Į ją įtrauktos ir neišstartos bei numanomos akademinės, socialinės ir kultūrinės žinutės, kurios yra perteikiamos moksleiviams.*¹

„Paslėpta“ mokymosi medžiaga itin svarbi ir pastaruoju metu atkreipia nemažą įvairių sričių tyrėjų dėmesį. Kartais šios žinutės (arba dažnai net žinių rinkiniai), kurios nepastebėtos ir nematomos keliauja ugdymo ir švietimo proceso paraštėse, yra kur kas efektyvesnė mokymosi priemonė nei oficialioji mokymosi programa (Gkotovos, Mavrogiorgos ir Papaconstantinou, 2000). Kita vertus, atrodo, kad mokytojai nėra iki galo suvokę savo vaidmens skleidžiant „paslėptą“ mokymosi medžiagą. Mokytojai ne iki galo supranta ir tai, kad neformaliai ugdomi stereotipai gali lemti

¹ <https://www.edglossary.org/hidden-curriculum/>

patyčias, diskriminaciją, socialinę atskirtį ir konfliktus. Pateiksime keletą pavyzdžių, kaip pasireiškia „paslėpta“ mokymosi medžiaga:

- Pasąmoningai skatinamas arba apdovanojamas elgesys, kuriuo prisitaikoma prie socialinių normų, susijusių su lytimi, lyties raiška ir seksualine orientacija, ir pabrėžiami negatyvūs su LGBT+ tapatybėmis susiję aspektai.
- Duodama patarimų, kaip pritapti prie lyčių stereotipų, elgesio modelių, vaidmenų, užsiėmimų ir pomėgių, kurie yra stereotipiškai vyriški arba moteriški.
- Moksleiviai skirstomi pagal „vyriškus“ ir „moteriškus“ užsiėmimus, sporto šakas ir pan.
- Seksualizuojamos LGBT+ tapatybės. Atkartojami stereotipai ir išankstinės nuostatos apie LGBT+ santykius teigiant, kad tokiems santykiams trūksta kai kurių heteronormatyviems santykiams būdingų elementų (pavyzdžiui, meilės, romantikos, ilgalaikių įsipareigojimų, tarpusavio palaikymo ir pan.).
- Toleruojama ir (ar) nepaisoma tokių pasakymų kaip „pedikas“ arba „lesbė“, nes jie laikomi dalimi „moksleiviško žargono“.
- Toleruojami juokeliai apie LGBT+ žmones.
- Atsiskaitoma vartoti vardą ir (ar) įvardį, kurį pasirinko translytis moksleivis.
- Pažeidžiama vaiko teisė laisvai rinktis ir saviraiškos laisvė atgrasant nuo tam tikrų aprangos ir (ar) stiliaus pasirinkimų (pavyzdžiui, makiažas, kirpimas, aksesuarai, t. t.), kurie laikomi „netinkamais“ jo lyčiai.
- Draudžiama naudotis lyties pagrindu išskirtomis erdvėmis (pavyzdžiui, tualetais, persirengimo kambariais, bendrabučiais) pagal pasirinktą vaiko lytį.
- LGBT+ patirtys ignoruojamos oficialiojoje mokymosi medžiagoje (istorija, geografija, literatūra ir pan.), neigiamas faktas, kad LGBT+ asmenys prisidėjo prie svarbių kultūrinių ir istorinių įvykių.
- Daromos heteronormatyvios prielaidos apie moksleivio seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę.
- Kalbant apie lytis, šeimas ir seksualines orientacijas vartojama neįtrauki (lyties pagrindu apribota) kalba.
- Paveikslėliuose, knygoje, užsiėmimuose ir pan. LGBT+ asmenys vaizduojami ir aptariami stereotipiškai.

Homofobinis, transfobinis ar bet kokio kitokio pobūdžio priekabiavimas – ir visos iš to kylančios toksiškos pasekmės – visos mokyklos problema, kurią privalo spręsti visi pedagogai. Priemonių, kaip padaryti, kad moksleivis būtų įtrauktas į švietimo procesą ir atskleistų visą savo potencialą, yra įvairių. Geriausiai veikia kartu taikomos kelios strategijos, pavyzdžiui, norint parodyti, kad

priekabiavimas nėra pageidaujamas, o mokytojai gali užkirsti tam kelią, puikiai suveiktų statistikos, asmeninių istorijų ir vaidmenų žaidimo kombinacija.

4.4 Socialinė atskirtis ir heteronormatyvumas

Manytina, kad pagrindinė LGBT+ jaunuolių stigmos priežastis – socialinė atskirtis nuo heteroseksualių bendraamžių. Ši socialinė atskirtis yra palaikoma abiejų pusių. Iš vienos – heteronormatyvi aplinka, kurios tolimiausiam taške yra „mačo“ vyrukai, sukuriantys atskirtį nuo LGBT+ jaunuolių. Iš kitos – LGBT+ jaunuoliai, kurie tikisi priešiško ir negatyvių reakcijų, tad susikuria prevencinį atstumą. Heteroseksualūs jaunuoliai turi mažai žinių apie seksualinę įvairovę. Mažiau socialinių įgūdžių turintys jaunuoliai nežino, kaip tinkamai bendrauti su LGBT+ žmonėmis nepakenkiant savo susikurtam socialiniam „mačo“ arba „heteronormatyviam“ įvaizdžiui. Jie turi stereotipinį įvaizdį apie „vyrišką“ ir „moterišką“ elgesį, apie tai, kas yra šeima ar kokie turėtų būti romantiniai santykiai. Tokie jaunuoliai mano, kad niekas neturėtų per daug nukrypti nuo jų pačių susikurtų įvaizdžių. LGBT+ jaunuoliai nesijaučia galintys susidoroti su šia situacija. Jie gali bandyti prisitaikyti prie heteroseksualumo normos arba ignoruoti, slėpti savo jausmus.

4.5 Kaip atrodo įtrauki mokykla?

Apibrėžkite, kaip atrodys įtrauki jūsų mokyklos aplinka

Kuo aktyviau imsitės priemonių įtraukiai mokyklos aplinkai sukurti, tuo geresnių rezultatų pasieksite. Jūsų įsipareigojimas sukurti saugią mokymosi aplinką galimai mažins mokykloje diskriminacinį elgesį ir diskriminacinę retoriką. Moksleiviai gali reaguoti parodydami daugiau pagarbos įvairovei ir saugumui mokykloje. Jie gali tapti labiau įsitraukę ir įgalinti, o tai, savo ruožtu, tikėtina, pagerins akademinis rezultatus. Mokyklos darbuotojai galimai įsitrauks į pokalbius su moksleiviais apie įvairovės ir pagarbos visuomenėje svarbą ir naudą. Aiškiai identifikuoti tikslai padės taikyti konkrečias poveikio priemones, įvertinti, kas veikia ir ką būtų galima tobulinti.

Pasiruoškite

- a. Pasiruoškite kalbėti su moksleiviais apie žmogaus teises taip, kad jiems taptų aišku, jog žmogaus teisės yra visų be išimties, įskaitant vyrus, moteris, įvairių tautybių, religijų žmones, ir tarp jų – ir LGBT+ asmenis. Turėkite žinių apie savo šalyje taikomus žmogaus teisių standartus.

- b. Įvertinkite savo švietimo aplinką: ar egzistuoja patyčių prevencijai skirtos gairės, rekomendacijos ar įtraukiojo švietimo gairės? Pasikalbėkite su kolegomis ir mokyklos direktoriumi, kaip mokykloje aptariami su seksualine orientacija ir lytine tapatybe susijusę klausimai ar temos (gal išvis neaptariami). Ar profesinėje veikloje jie susidūrė su patyčiomis ir, jei atsakymas teigiamas, kaip elgėsi susidūrę?
- c. Įvertinkite savo ankstesnę patirtį ir apmąstykite, kur būtų galima tobulėti. Jūsų gebėjimas palaikyti LGBT+ moksleivius yra neįkainojamas, nes jie gali būti įsibaiminę kalbėtis apie tai su draugais ar tėvais, tad palaikantis mokytojas gali tapti vieninteliu paramos šaltiniu.
- d. Įsitikinkite, kad esate susipažinęs su visais „populiariausiais“ stereotipais apie LGBT+ asmenis ir galėtumėte juos paneigti diskutuodamas su moksleiviais. Susisiekite su LGBT+ bendruomenei atstovaujančiomis organizacijomis – jos turi žinių ir patirties, kurių nerasite jokiose brošiūrose. Jos gali jums pasiūlyti literatūros ar net prisidėti prie patyčių prevencijai skirto projekto. Organizacijos taip pat gali turėti naudingos informacijos apie moksleivių patirtis nacionaliniame kontekste.
- e. Įgykite žinių, kurios padės įgalinti moksleivius priimti objektyvia informacija pagrįstus sprendimus apie savo seksualumą (įskaitant potraukį tos pačios lyties asmenims ir su tuo susijusius santykius). Gerbkite kitų pasirinkimus, įskaitant neheteroseksualius romantinius santykius, neheteronormatyvią lyties raišką ir tapatinimąsi su LGBT+ bendruomene (įskaitant visą translyčių tapatybių spektrą ir vietiniam kontekstui būdingas tapatybes). LGBT+ organizacijos gali jums suteikti reikiamos informacijos.
- f. Visada prisiminkite, kad heteronormatyvumas, kuris sąlygoja heteroseksizmą, homofobiją, mizoginiją, vyrų privilegijas ir seksualinį moterų „sudaiktinimą“, veikia indoktrinuojančiu būdu, nepaliekančiu erdvės kitiems galimiems mūsų gyvenimiškos patirties paaiškinimams. Heteronormatyvumas taip pat primygtinai teigia požiūrį, kad žmogui kažkas negerai, jei jis išdrįsta mesti iššūkį nusistovėjusiai tvarkai. Dėl šios priežasties pedagogams, suaugusiųjų švietėjams, mokyklos psichologams ir kitiems su nepilnamečiais vaikais dirbantiems specialistams rekomenduojama permąstyti ir iš naujo įvertinti asmeninius stereotipus apie lytį ir seksualinę orientaciją, kuriems galimai būdingos homofobinės ir transfobinės nuostatos. Kiekvienam individui būdinga įvairovė ir unikalumas privalo būti pozityviai skatinami, pripažįstami, priimami ir įprasminami.
- g. Imkitės proaktyvių veiksmų siekdami sukurti įtrauką aplinką. Įvardykite lūkesčius, puoselėjančius pagarbų elgesį. Padirbėkite su moksleiviais ir įvardykite bendruomeninius lūkesčius ir susitarimus kitiems metams – taip visi moksleiviai pasijus saugūs ir įtraukti klasės bendruomenėje. Sukurkite pagrindines taisykles ir jomis nuolatos vadovaukitės. Sukurkite bendras teigiamą elgesį skatinančias taisykles, procedūras ir santykius su moksleiviais. Atkreipkite ypatingą dėmesį į išankstinėmis nuostatomis pagrįstą elgesį ir

retoriką, susijusius su moksleivių rase, etniškumu, religija, seksualine orientacija, lytine tapatybe, lyties raiška, socioekonominiu statusu, kalba, (ne)galia ar bet kuria kita jų tapatybės dalimi. Paprašykite moksleivių būti asmeniškai atsakingus už tarpusavio susitarimo laikymąsi.

Ištyrinėkite galimus metodus ir priemones

Šiuo metu esama vos keletas mokslinių tyrimų, analizuojančių klasėje taikomus metodus, tinkančius puoselėti pagarbą su lytiškumu susijusiai įvairovei. Vis dėlto kai ką rasti galime. Viena įtaigiausių ir aktualiausių šiame kontekste – grupės tarpusavio kontakto teorija (angl. *Intergroup Contact Theory*). Joje teigiama, kad kuo daugiau tarpusavyje bendrauja skirtingų savybių turintys grupės nariai, tuo daugiau tolerancijos ir pagarbos vienas kitam atsiranda. Kuo artimesnis kontaktas, tuo daugiau tolerancijos. Dar geresnė strategija – interaktyvus bendradarbiavimas siekiant bendrų tikslų. Taigi reikėtų sukurti bendras heteroseksualių ir homoseksualių moksleivių erdves, kuriose būtų diskutuojama ir bendradarbiaujama.

Kiti tyrimai teigia, kad kovojant su stigma viena efektyviausių priemonių yra empatija. Taikant šią teoriją LGBT+ kontekste, reikėtų paraginti heteroseksualius paauglius apmąstyti LGBT+ bendraamžių situaciją, pajauti jiems empatiją.

Labiau įprasta strategija būtų koreguoti stereotipinius įvaizdžius. Tyrimai apie kitas stigmatas teigia, kad tokia prieiga dažnai itin pasiteisina. Taip pat galima susitelkti ir į save nukreiptos LGBT+ asmenų stigmatos mažinimą. Pasitikėjimą savimi sustiprinti ir su problemomis susidoroti galėtų padėti kognityvinės-biheivioristinės teorijos. O šių strategijų kombinacija galėtų duoti dar geresnių rezultatų.

Būkite matomi

Vienas svarbiausių paramos LGBT+ moksleiviams aspektų – leiskite visiems žinoti, kad aktyviai palaikote šią bendruomenę. Tam, kad moksleiviai kreiptųsi į jus pagalbos, jie turi žinoti, kad galite jiems padėti. Net jei moksleiviai ir nesikreips į jus tiesiogiai, dauguma tyrimų rodo, kad vien žinojimas, jog mokykloje yra pedagogas, galintis padėti LGBT+ moksleiviams, gali pagerinti LGBT+ moksleivių patirtis mokykloje. Savo poziciją viešai išreikšti galite plakatu arba įsisegti ženkliuką. LGBT+ moksleiviams padėsite pasijausti saugiais ir pageidaujama, turėdami LGBT+ atributikas, knygu, vaivorykštės spalvų vėliavą, brošiūrų ar istorijų apie tos pačios lyties šeimas. Palaikymą išreikšti galite ir draugišku, bičiulišku elgesiu.

Su savo pozicija supažindinkite ir kitus pedagogus. Idealiame pasaulyje visi pedagogai be išimties palaikytų LGBT+ bendruomenės narius. Bet realybėje galite būti vieni vieną arba vienas iš

nedaugelio. Leiskite kolegoms žinoti, kad aktyviai palaikote LGBT+ bendruomenės narius – pasidalykite su jais įžvalgomis, kokia atsakomybė tenka pedagogams integruojant LGBT+ moksleivius į mokyklos aplinką. Atkreipkite kolegų dėmesį į teisinius, etinius ir profesinius pedagogų įsipareigojimus puoselėti visiems moksleiviams palankią mokymosi aplinką. Taip pat diskutuokite su kitais mokytojais, moksleiviais, LGBT+ bendruomenei priklausančiais mokytojais, mokyklos administracija ir kitais į švietimo procesą įtrauktais asmenimis.

Saviraiška ir kalba

Šių dienų heteronormatyvumo ir heteroseksizmo kultūra dažnai veda prie smurto ir prievartos, nukreiptų prieš lytiškumo normų neatitinkančius ir LGBT+ moksleivius. Su lytiškumu susijęs reguliavimas formuoja normas ir moksleivių tarpusavio bendravimo tendencijas, o tai dažnai viktimizuoja lytiškumo normų neatitinkančius moksleivius. Vartojama retorika, normalizuojanti ir privilegijuojanti heteroseksualumą, įskaitant ir mokykloje dėstomą medžiagą, tiesiogiai ir netiesiogiai praneša apie pageidaujamą su lytiškumu susijusį elgesį.

Siekiant kovoti su heteronormatyvumo apraiškomis, rekomenduojama vengti prielaidų apie kitų žmonių seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę. Heteronormatyvumas ir sustabarėjusios normos riboja mus visus. Visiškai nebūtina identifikuoti, kurie moksleiviai galėtų priklausyti LGBT+ bendruomenei, – geriau pamąstykite, kaip galėtumėte padėti (pavyzdžiui, patardami, išreikšdami palaikymą ir pan.) nežinodami konkrečių asmenų. Be to, bendraujant su moksleiviais, jų tėvais ir kitais mokytojais nereikėtų įsivaizduoti, kad visi yra heteroseksualūs ir cislyčiai. Pakanka prisiminti, kad remiantis skirtingais tyrimais nuo 2 iki 10 proc. žmonių laiko save LGBT+. Tad jei mokykloje yra 500 moksleivių – nuo 10 iki 50 jų gali būti neheteroseksualūs.

Vienas paprasčiausių, bet ir proaktyviausių būdų išreikšti paramą ir palaikymą LGBT+ moksleiviams yra lyties pagrindu neutrali kalba. Tinkamas žodžių parinkimas ir tiksli kalba jau savaime gerina mokymo procesą. Mokytojai turėtų apmąstyti, kaip lyties pagrindu šališka retorika, kurią moksleiviai girdi tiek per pamokas, tiek privačiuose pokalbiuose, formuoja ir santykius, pagrįstus galia, o ne lygybe (jei planuojate nagrinėti šiuos klausimus per mokymus, rekomenduojame įtraukti vaidmenų žaidimą). Kalbėdami apie žmonių santykius, vartokite sąvokas „partneris / partnerė“, o ne „mergina / vaikiną“, klauskite, ar žmogus turi kitą artimą žmogų / gyvenimo partnerį / partnerę, o ne „žmoną / vyrą“. Kalbėdami tiek apie vyrus, tiek apie moteris, vartokite neutralius įvardžius, pavyzdžiui, „jie“. Vartokite sąvokas, kurios dvinarės sistemas transformuoja į visą spektrą. Vartokite tokias sąvokas kaip „sajungininkas“, „pagarba“, „įvairovė“, „lygybė“ ir pan. Vartodami įtraukiančią kalbą, padėsite moksleiviams suformuoti pagarbų žodyną, o LGBT+ moksleiviai jausis drąsiau kreipdamiesi į jus pagalbos.

Žodžių, skirtų apibūdinti LGBT+ asmenis, vartojimas mokyklos aplinkoje dažnai tampa iššūkiu. Daugelis šių žodžių dažnai turi neigiamą atspalvį arba vartojami siekiant išreikšti panieką (pvz. moksleiviai pavadina vieni kitus gėjumi, lesbiete, homo ar lesbe tyčiodamiesi). Tad vartodami šiuos žodžius turime būti ypač atsargūs. Vaikai (pradinių klasių moksleiviai) dažnai vartoja juos nesuprasdami tikrosios reikšmės. Svarbu jiems paaiškinti, kad tokie žodžiai gali įžeisti kai kuriuos jų draugus, ir paraginti kalbėti pagarbiai. Sudėtingas sąvokas galime paaiškinti paprastais apibrėžimais, pavyzdžiui, „moteris, kuri myli kitą moterį“ (apibūdinant sąvoką „lesbietė“) arba „vaikas, kuris jaučiasi kitos lyties, nei parašyta jo dokumentuose“ (apibūdinant sąvoką „translytis“). Kai atrodo, kad vaikai tiesiog „išspjauna“ žodžius norėdami pajuokauti ar ką nors „nekalti“ įžeisti, irgi įtvirtinami stereotipai, išankstinės nuostatos ir stigmos. Svarbu paaiškinti, kad tokie „nekalti“ pasakymai nėra priimtini. Priminkite mokyklos taisykles ir tai, kad čia gerbiami kitų žmonių jausmai: vaikas mokyklos aplinkoje gali jaustis taip, kaip jis nori jaustis, ir toks pasirinkimas neturi būti kritikuojamas, menkinamas, apie tai neturėtų būti liežuvaujama ar dėl to priekabiuojama. Kai visi mokytojai principingai laikosi bendros pozicijos, moksleiviai ilgainiui įsisąmonina, kad negatyvūs pasakymai ir reakcijos nėra pageidaujami.

Homofobinė ir transfobinė kalba ir retorika mokykloje – nesvarbu, sąmoninga ar nesąmoninga – turėtų būti nepageidaujama, kaip nėra pageidaujami rasistiniai epitetai. Kai į LGBT+ asmenis žeidžiančius epitetus nėra reaguojama rimtai, LGBT+ moksleiviams ir jų šeimų nariams yra siunčiama žinia, kad jie čia nėra pageidaujami. Mokykloje neturi būti toleruojamos bet kokios sąvokos, apibūdinimai ar apibrėžimai, kuriais apie LGBT+ asmenis yra kalbama žeminančiu būdu. Tai turėtų būti taikoma ne tik moksleiviams, bet ir mokytojams bei tėvams. Turi būti savaime suprantama, kad tokių epitetų vartojimas yra žmogaus teisių pažeidimas.

Įtraukios aplinkos skatinimas

Užtikrinę, kad į visų moksleivių poreikius ir nuomones yra atsižvelgiama, sukursite įtraukią mokymosi aplinką, kur gerbiama su asmenų lytine tapatybe ir seksualine orientacija susijusi įvairovė. Sukūrus aplinką, kurioje skirtumai vertinami dėl teigiamos įtakos, bus galima sutelkti gyvybingesnę ir įvairesnę bendruomenę. LGBT+ moksleivių matomumas turi būti skatinamas, puoselėjamas ir palaikomas. Dažnai dėl nežinojimo, baimės ar išankstinių nuostatų vengiame įtraukti į mokyklos gyvenimą LGBT+ perspektyvą. Kita vertus, toks dirbtinis „neutralumas“ irgi kuria mokykloje negatyvią atmosferą, prisideda prie menkesnės LGBT+ moksleivių savivertės. LGBT+ moksleiviai turi natūralų poreikį jaustis saugūs.

Kai mokytojai sukuria aplinką, kurioje moksleiviai jaučiasi saugūs ir aktyviai dalyvauja diskusijose, atsiranda daugiau galimybių vieniems kitus suprasti, mažėja sumaištis, atsisakoma stereotipų, o

tai, savo ruožtu, leidžia geriau perprasti LGBT+ bendruomenę ir jos poreikius. Wolfe paaikšino, kad mokymo apie lytiškumą tikslas nėra daryti įtaką vaikų pasirinkimams, jų lytiškumo raiškai ar pomėgiams. Šiomis pamokomis siekiama ugdyti ir skatinti toleranciją. Remdamiesi tolerancija ir priimdami kitą, mokytojai gali sukurti mokymosi aplinką be persekiojimo, priespaudos ir homofobijos. Jei mokytojams tai pavyksta, moksleiviai bus geriau pasirengę gyventi įvairioje, multikultūrinėje visuomenėje, su kuria neišvengiamai susidurs suaugę.

Tikras pokalbis

Pažymėtina, kad dialogo puoselėjimas nėra tas pats, kas tradicinis mokymas. Dialogas reiškia, kad jūs, kaip asmenybė su visais jausmais ir patirtimis, bendraujate su kita asmenybe, turinčia jausmus ir patirtį. Ši asmenybė turi savo tikslų. Savo tikslų turite ir jūs. Išsiaiškinkite, kurie tikslai jums bendri (pavyzdžiui, susiję su tarpusavio pagarba, žmogaus teisėmis ir pan.) – patyrinėkite šiuos tikslus siekdami geriau pažinti jus supantį pasaulį ir žmones. Galbūt jums net pavyks pagerinti šį pasaulį ir jame veikiančius santykius? Toks moksleivio-mokytojo santykis yra labiau horizontalus, nei tradicinis mokymas. Žinoma, kaip mokytojas, jūs turite daugiau žinių ir nieko bloga tomis žiniomis pasidalyti.

Nebijokite pasidalyti savo jausmais. Būkite kiek įmanoma atviresnis – taip parodysite teigiamą pavyzdį, galėsite užduoti klausimų ir palaikyti nuoširdų pokalbį. Jei jus įskaudino komentaras ar frazė, neslėpkite. Mes susikuriame daug klaidingų įsivaizdavimų, ką reiškia būti „profesionalu“. Profesionalumas nereiškia ignoruoti savo jausmų mokant ar atsiriboti nuo bet kokio emocinio ryšio su savo moksleiviais. Profesionalumas reiškia, kad jūsų gynybiniai mechanizmai neprivertčia veikti disfunkciniu būdu, t. y. jūs juos visiškai kontroliuojate. Tai reiškia, kad neprimetate moksleiviams savo pažiūrų. Kita vertus, tai nereiškia, kad užmirštate savo mokymo tikslus, pavyzdžiui, puoselėti pagarbų elgesį. Šie tikslai neturėtų būti laikomi paslapyje. Moksleiviai, kuriems nepriimtinas pagarbus bendravimas, tikriausiai turi tam tikrų socialinių ar psichologinių iššūkių. Neturėtumėte jų atstumti, o veikiau pasirūpinti. Per pamokas darykite viską, kas įmanoma, bet susidūrę su neįveikiamais sunkumais nukreipkite pas mokyklos psichologą arba socialinį darbuotoją, pasitarkite, kaip galite juos įtraukti.

Per pamoką užduokite kuo daugiau klausimų – skatinkite dialogą ne tik su jumis, bet ir tarp moksleivių. Užduodami klausimų ir palaikydami dialogą moksleiviai geriau perpras ne tik nagrinėjamą medžiagą, bet ir vienas kitą. Skatinkite moksleivius reikšti jausmus ir emocijas. Jūs galite ir nežinoti, kaip atsakyti į visus užduodamus klausimus. Tokiu atveju protingiausia atsakyti: „Nežinau, kaip atsakyti į tavo klausimą, bet pasistengsiu išsiaiškinti ir atsakysiu vėliau.“ Pagalvokite – gal kas nors iš kolegų galėtų jums padėti į tą klausimą atsakyti? Taip pat galite paraginti klausimą

uždavusį moksleivį atlikti savarankišką tyrimą, o rezultatus pristatyti klasėje ir į diskusiją įtraukti kitus moksleivius. Bet kuriuo atveju svarbu pateikti tikslią informaciją.

Įtrauki mokymosi medžiaga

Švietimo ir ugdymo procese atsispindintys lyčių skirtumai, lyčių stereotipai, klaidingi įsitikinimai apie seksualinę orientaciją ir lytinę tapatybę ir giliai įsišaknijusios heteronormatyvumo normos sukuria dirvą homofobinėms ir transfobinėms nuostatoms. Todėl reikia imtis priemonių ir lyties atžvilgiu jautrių ir neheteronormatyvių praktikų: vartoti tinkamą kalbą, diskursą, mokomąją medžiagą, vadovėlius tiek pamokose, tiek užklasinėse veiklose.

Mokymasis turėtų atspindėti visų moksleivių patirtis. Mokymosi medžiaga turėtų būti kuo labiau įtrauki, kad visi moksleiviai jaustųsi atstovaujami ir vertinami. Net ir tada, kai mokymosi medžiagoje nėra kalbama seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės temomis, galite papildyti nagrinėjamą medžiagą pavyzdžiais iš žiniasklaidos, literatūros ar kitos populiariosios kultūros. Tokie pavyzdžiai, aptarti jų nepatologizuojant, sudarys sąlygas moksleiviams įgarsinti savo patirtis, peržengti socialinę atskirtį ir atrasti savo vietą bendruomenėje ir visuomenėje. Moksleivių švietimas šiomis temomis taip pat gali būti laikomas pastanga kovoti su diskriminacija ir užkirsti kelią patyčioms. Pavyzdžiui, turint omeny, kad kai kurie vaikai savo translytę tapatybę atranda būdami dar priešmokyklinio amžiaus, tikėtina, kad panaudojus tinkamas mokymo priemones apie tai reikia kalbėti jau tada (Graham 2012, Kennedy 2013, Labelle 2013), o pokalbį šia tema tęsti ir mokykloje. Pvz. per literatūros, dailės, muzikos pamokas paminėti, kad rašytojas Oscaras Wilde'as, rašytoja Selma Lagerlof, rašytojas Hansas Christianas Andersen, tapytojas Leonardo da Vinci, kompozitorius Piotras Čaikovskis buvo neheteroseksualūs. Galima pateikti ir Lietuvoje gyvenančių žmonių, kurie nėra heteroseksualūs, pavyzdžių (pvz. biseksuali filmų režisierė Alantė Kavaitė, homoseksualus režisierius Romas Zabarauskas) ir kt.).²

Homofobijos ir transfobijos prevencija mokyklos aplinkoje yra visų mūsų atsakomybė. Visi kvalifikuoti mokytojai turėtų vadovautis profesine etika, kurios centre turėtų būti vaiko ir jauno žmogaus gerovė, kuri neįmanoma be lygybei ir įvairovei palankios aplinkos. Mokytojų esama iš įvairių visuomenės sluoksnių, taigi jie gali turėti skirtingas nuomones skirtingais klausimais, pavyzdžiui, seksualinės orientacijos tema. Kita vertus, mokytojai privalo suvokti, kad jų asmeninės pažiūros, kurios jauniems žmonėms gali turėti žalos ar sukelti stresą, neigiamai paveikti mokymąsi,

² Žr. Knygą „Lietuva atsiskleidžia: 99 LGBT+ istorijos“, kuri buvo išsiuntinėta apie 500 gimnazijų Lietuvoje.

mokykloje nėra pageidaujamos. Tai taikoma ir homofobinėms ar diskriminuojančio pobūdžio pažiūroms, kurios nesuderinamos su pagrindiniais pedagogo etikos principais.

Viena iš priemonių puoselėti saugią mokyklos aplinką – pasirengti pamokoms, kurios teigiamai reprezentuotų LGBT+ žmones, jų istoriją ir įvykius (pavyzdžiui, pamokos apie istorines asmenybes, turėjusias didelės reikšmės pasaulio istorijai ir priklausiusias LGBT+ bendruomenei). LGBT+ moksleiviams tokios pamokos bus naudingos, nes jie galės susitapatinti su pateikiamais pavyzdžiais, o ne LGBT+ moksleiviai susipažins su įvairiomis jų aplinkoje egzistuojančiomis bendruomenėmis.

Inicijuokite diskusiją pasitelkdami stereotipinius vyriškumo, moteriškumo, homofobijos ir seksizmo įvaizdžius. Diskusijos metu reikėtų aktualizuoti su lytimi ir seksualumu susijusias normas, patyrinėti būdus, kuriais žmonės išreiškia savo lytį (pavyzdžiui, drabužiais, šukuosena, manieromis), aptarti „lytinės tapatybės“ kategoriją ir faktą, kad ne visi žmonės laiko save „berniukais“ arba „mergaitėmis“. Moksleiviams dažnai trūksta objektyvios informacijos, susijusios su seksualine orientacija, lytinės tapatybe ir lyties raiška. Mokymosi procesas jiems turėtų suteikti žinių ir galimybę užduoti klausimus tomis temomis, apie kurias informacijos vis dar trūksta.

Paskatinkite šias diskusijas mesdami iššūkį su lytimi susijusiems stereotipams platesnėje mokyklos aplinkoje. Klasėje paprašykite moksleivių aptarti stereotipus apie berniukus ir mergaites ir panagrinėkite, ar egzistuoja tokios kategorijos kaip „tikras vyras“ ar „tikra moteris“.

Užsiėmimus tiek klasėje, tiek kūno kultūros pamokose, tiek kitur organizuokite nepriklausomai nuo moksleivių lyties (pavyzdžiui, grupėmis suskirstykite pagal mėgstamiausią spalvą ar gimimo mėnesį), taip pabrėždami, kad lytis nėra pats svarbiausias moksleivius apibūdinantis aspektas.

Įsitikinkite, kad pavyzdžiai, kuriuos pateikiate pamokose, nėra pagrįsti heteronormatyviais įvaizdžiais ar lyčių stereotipais. Pavyzdžiui, heteronormatyvioje pasaulėžiūroje heteroseksualumas laikomas vienintele priimtina seksualine orientacija, o ne viena iš galimybių. Toks įsitikinimas gali transformuotis į daugybę įsivaizdavimų, kurie skirti šiai pasaulėžiūrai palaikyti. Pavyzdžiui, įsitikinimas, kad užaugęs berniukas sukurs šeimą su moterimi, yra pagrįsta būtent heteronormatyviais įsivaizdavimais. Analogiškai, lyčių stereotipai apriboja abiejų lyčių vaikų pasirinkimus, stiprindami tradicinius lyčių vaidmenis. Pavyzdžiui, „nurodoma“, kad berniukai turėtų žaisti su konstruktoriais, o mergaitės – su lėlėmis. Sukurkite progų ir skatinkite moksleivius panagrinėti sveikus santykius tarp lyčių ir jų vaidmenų įvairiuose kontekstuose.

Sudarykite sąlygas moksleiviams mokymosi aplinkoje:

- geriau perprasti lytiškumo ir seksualumo sąvokas naudojantis neformaliojo ugdymo metodais;

- kritiškai įvertinti išankstinėmis nuostatomis pagrįstą pasaulėžiūrą, pavyzdžiui, homofobines ir transfobines nuostatas;
- susipažinti su vaizdo medžiaga apie LGBT+ patirtis; parinkite medžiagą, kurioje nagrinėjami ne tik paplitę stereotipai, bet ir pateikiama objektyvi bei mokslu pagrįsta informacija.

Įvairūs tyrimai rodo, kad mokykloje sukūrus LGBT+ aspektus įtraukiančią aplinką, moksleiviai glaudžiau tapatinasi su mokyklos bendruomene, rečiau pasitaiko homofobinių ir transfobinių patyčių, moksleiviai mokyklos aplinkoje jaučiasi saugesni. Taip pat prisiminkite, kad nebendravimas taip pat yra bendravimo forma. Ignoruodami LGBT+ klausimą ar apsimesdami, kad ši tema neegzistuoja, taip pat siunčiame moksleiviams labai aiškią žinią apie jų aplinką.

4.6 Kuriant įtraukią ir saugią aplinką LGBT+ moksleiviams mokykloje: gairės

Visos švietimo ir ugdymo įstaigos siekia būti saugiomis, demokratiškomis ir draugiškomis erdvėmis, kuriose moksleiviai aktyviai dalyvauja, nebijo pasisakyti, žino savo teises, nuolatos įgyja žinių bei įgūdžių ir puoselėja tokias vertybes bei pažiūras, kurios įgalina visiškai atskleisti savo potencialą. Švietimo ir ugdymo procesas turi vykti saugioje aplinkoje, kurioje moksleiviai nėra išskiriami, marginalizuojami, stigmatizuojami, nesusiduria su žeminimu, socialine atskirtimi ar kokia nors kitokia diskriminacijos forma dėl įvairių tapatybės aspektų, įskaitant seksualinę orientaciją ir lytinę tapatybę.

1. LGBT+ moksleiviai turi jaustis tinkamai atstovaujami mokyklos aplinkoje įvairiais įmanomais aspektais: mokymosi medžiagoje, retorikoje, vyraujančiame diskurse, komunikacijoje, užsiėmimuose, projektuose, socialiniuose tinkluose, socialiniuose santykiuose ir pan. Be to, LGBT+ moksleiviai turėtų turėti galimybę laisvai reikšti jausmus ir emocijas, nes tokia raiška yra būtina sveikai besivystančios asmenybės socializacijai. Atitinkamai, asmeninio tapatumo ir tarpusavio santykių sritis reikalauja matomumo, laisvės, priėmimo ir pagarbos. Tik taip kiekvienas asmuo gali apibrėžti ir ugdyti savo tapatybę bei rasti savo vietą bendruomenėje, o tai stiprina pasitikėjimą savimi. Kiekvieno moksleivio teisė laisvai išreikšti save ir priimti asmeninius sprendimus turi būti akylai saugoma.
2. Tiek moksleiviai, tiek pedagogai privalo būti apsaugoti nuo diskriminacijos, užtikrinant jų saviraiškos laisvę. Europos Sąjungos užimtumo direktyva (2000/78) įtvirtina bendrąją diskriminacijos draudimą darbo santykių ir užimtumo srityje bei saugo darbuotojus nuo diskriminacijos (ne)galios, seksualinės orientacijos ir religinių įsitikinimų pagrindu. Lietuvos

- Respublikos lygių galimybių įstatymas diskriminaciją draudžia ne tik darbo santykių, užimtumo, bet ir švietimo bei vartotojų teisių srityse.
3. Paauglių, išreiškusių romantinius jausmus tos pačios lyties asmeniui, ar asmenų, neatitinkančių tradicinių lyčių normų, atskirtis laikytina tiesioginės diskriminacijos forma. Dėl paplitusių išankstinių nuostatų mokytojai yra įbauginti, jog bus laikomi asmeniškai atsakingais už tai, kad mokyklos aplinkoje susiklostė tokia situacija. Tokios baimės nepagrįstos. Į tokias situacijas reikia reaguoti lygiai taip pat, kaip būtų reaguojama į romantinių jausmų pasireiškimą tarp skirtingos lyties moksleivių mokyklos aplinkoje. Visada turi būti vadovaujama šiais vidinėmis mokyklos taisyklėmis be jokios diskriminacijos.
 4. Į atsiskleidimus apie seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę turi būti reaguojama supratingai, atvirai, aktyviai klausant, priimant, palaikant ir laikantis konfidencialumo. Moksleiviams nereikia specialaus jų tėvų ar mokyklos darbuotojų leidimo kalbėti apie savo seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę. Tokie atsiskleidimai nesukelia jokių teisinių pasekmių pedagogams, kurie į situaciją reaguoja atvirai ir be išankstinių nuostatų. Švietimo ir ugdymo procesas visuomet turėtų būti pagrįstas įtraukties, priėmimo ir apsaugos principais.
 - a. Atsiskleidę paaugliai turi jausti pasitikėjimą ir palaikymą – jie turi žinoti, kad bus priimti. Tokios reakcijos kaip „Taip ir žinojau!“, „Ar tu įsitikinęs?“, „Tai tik fazė, kuri praeis!“, „Tik niekam to nesakyk!“, „Aš taip nemanau – juk buvai užmezgęs santykius su kitos lyties žmogumi!“ arba „Galbūt dar nesutikai tinkamo (priešingos lyties) partnerio!“ ne tik nepadedą, bet ir turi homofobijos ir transfobijos požymių.
 - b. Taip pat reikia pasirūpinti, kad paaugliui nebūtų teikiama netinkamų „patarimų“, net jei už jų tariamai slypi „geros intencijos“. Reikėtų vengti, pavyzdžiui, raginimų elgtis labiau „vyriškai“ ar „moteriškai“ arba pamokymų, kaip geriau prisitaikyti prie socialinių normų, kad būtų išvengta patyčių ar priekabiavimų. Tokie „patarimai“ gali paskatinti jauną žmogų bandyti save „pataisyti“, o tai būtų neetiška.
 - c. Esant progai, svarbu išgirsti jauno žmogaus poreikius ir suteikti reikalingą paramą ar pagalbą. Reikėtų siekti paauglį įgalinti, sukurti tokią aplinką, kad jis ar ji jaustųsi priimti ir vertingi. Reikėtų vengti skatinti abejones savimi, kvestionuoti elgesį.

Tokiu atveju, jei pedagogas, suaugusiųjų švietėjas ar mokyklos psichologas pastebėjo tam tikrą su seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe susijusį moksleivio elgesį, jie turėtų būti ypač jautrūs ir atsargūs šią informaciją atskleisdami moksleivio tėvams. Jokiu būdu ši situacija neturėtų būti pateikiama kaip probleminė, nes moksleivis gali susidurti su namiškių priešišku. Jei moksleivis neturi jokių problemų mokyklos aplinkoje, pedagogas, suaugusiųjų švietėjas ar mokyklos psichologas turėtų elgtis taip, kaip būtų elgęsi ir kitų (heteroseksualių) moksleivių atžvilgiu. Tiesą sakant, lytinė tapatybė ir seksualinė orientacija yra itin intymūs asmens tapatybės aspektai –

kiekvienam paaugliui turėtų būti užtikrinamas tinkamas privatumas. Vyresni vaikai jau būna prisitaikę priimti savarankiškus su savo seksualine orientacija ir (ar) lytine tapatybe susijusius sprendimus – jie žino, kas jiems geriausia, ir dažniausiai elgiasi pagal šį principą.

Jei moksleivis ar moksleivė atskleidė savo seksualinę orientaciją ar lytinę tapatybę ar apie ją sužinojote iš kitų, reikėtų vengti ją atskleisti kitiems mokytojams, mokyklos darbuotojams ar moksleivio/-ės tėvams.

Vienintelis atvejis, kai informacija apie seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę turėtų būti atskleista, yra susijęs su pagrįsta baime dėl savižudybės ar esant įrodymų dėl žalingo elgesio ir (ar) depresijos. Tokiu atveju nedelsiant turėtų būti ieškoma profesionalios pagalbos. Kita vertus, reikia įvertinti, ar tokia pagalba nepakenktų, ypač jei paauglys nesulaukia palaikymo namų aplinkoje. Svarbu, kad psichologinės pagalbos poreikis būtų grindžiamas siekiu apsaugoti ir padėti vaikui, o ne jį „išgydyti“ ar numalšinti asmenines suaugusiųjų nuoskaudas.

5. Ne visų šeimų forma yra heteronormatyvi (t. y. augama su mama ir tėčiu) – reikia gerbti įvairias šeimas ir įtraukti jas į švietimo ir ugdymo procesus. Vaikai iš tokių šeimų (tos pačios lyties šeimos, LGBT+ tėvai, translyčiai tėvai ir pan.) mokyklos aplinkoje dažnai sulaukia neigiamų komentarų. Dėl nepakankamo „vaivorykštės“ šeimų reprezentavimo vaikai iš tokių šeimų gali interpretuoti situaciją taip, kad jų šeimos mažiau vertingos – tokiems vaikams dažnai tenka „pasiaiškinti“ dėl savo šeimos išskirtinumo. Svarbu, kad mokyklos aplinkoje būtų integruojami įvairių šeimų modeliai – reikėtų vengti žodyno bei pedagoginių praktikų, teigiančių, kad visi vaikai auga branduolinėse heteroseksualiose šeimose. Be to, mokyklos administracija turėtų dėti aktyvias pastangas, kad LGBT+ tėvai nebūtų išskirti ar patys atsiriboję nuo mokyklos gyvenimo dėl socialinių normų, išankstinių nuostatų ir (ar) diskriminacijos. Homofobijos ir transfobijos apraiškoms turėtų būti taikoma „nulinės tolerancijos“ reakcija, į tokius incidentus turėtų būti reaguojama nedelsiant. Sąmoningumo trūkumas, smurtas lyties pagrindu, homofobija, transfobija, ignoravimas, įgūdžių ir žinių trūkumas tik sustiprina diskriminacijos, marginalizacijos, patyčių ir smurto tendencijas. Jei į tokias apraiškas nėra reaguojama rimtai, leidžiama manyti, kad tokie incidentai ir (ar) elgesys yra toleruoti. Mokyklos turi turėti vidines patyčių prevencijos taisykles ir imtis aktyvių veiksmų prieš visų be išimties formų patyčias. Homofobinės ir transfobinės patyčios turėtų būti aiškiai apibrėžtos tokiuose vidiniuose dokumentuose. Kartais pasitaiko situacijų, kai net itin rimtais ir sudėtingais patyčių atvejais (pavyzdžiui, kai pranešama apie prieš save nukreiptą smurtą, ekstremalias smurto formas, stigmatizaciją ir koordinuotas patyčias socialiniuose tinkluose), homofobinis ar transfobinis patyčių pobūdis nėra aiškiai įvardijamas dėl egzistuojančių tabu, išankstinių nuostatų ar paprasčiausios gėdos. Trūkstant LGBT+ asmenų priėmimo ir atvirumo šiai bendruomenei,

- daugelis mokyklų nėra linkusios vykdyti proaktyvios homofobinių ir transfobinių patyčių prevencijos. Panašios tendencijos pastebimos ir įvairiose integracinėse, socialinę atskirtį mažinančiose programose (pavyzdžiui, prieš rasizmą, diskriminaciją ir patyčias nukreiptos priemonės, įvairovę skatinančios priemonės, emocinį intelektą ugdančios priemonės ir pan.). Todėl būtina numatyti aiškius ir struktūruotus žingsnius, skirtus atpažinti ir reaguoti į negatyvius diskursus, požiūrius, nuomones ir elgesį, būdingą homofobinėms ir transfobinėms patyčioms. Visi pedagogai, suaugusiųjų švietėjai, mokyklos psichologai ir administracijos darbuotojai turi būti apmokyti, t. y. turėti žinių ir įgūdžių įgyvendinti patyčių prevencijos programas.
7. Visi homofobinių ir transfobinių patyčių incidentai turi būti tinkamai fiksuojami ir stebimi. Tokių incidentų fiksavimas reikalingas oficialiajai statistikai – tai padės valdyti visą procesą ir kurti mokyklose įtraukią ir draugišką aplinką. Be to, tikslesnis su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis susijusios situacijos vertinimas padės atnaujinti ir prie realių mokyklos bendruomenės poreikių pritaikyti patyčių prevencijos programas. Švietimo ir ugdymo įstaigos ir kompetentingos institucijos (pavyzdžiui, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija) klausimus apie homofobines ir transfobines patyčias turėtų įtraukti į apklausas apie patyčias, skelbti oficialiosios statistikos duomenis, įskaitant ir informaciją apie homofobinių ir transfobinių patyčių incidentus).
 8. Visi moksleiviai turi teisę į tinkamą lytiškumo ugdymą, kad turėtų galimybę įgyti žinių ir įgūdžių priimti tinkamus ir įgalinančius su jų pačių gyvenimu susijusius sprendimus. Tinkamas lytiškumo ugdymas nagrinėja seksualumo klausimus iš holistinės perspektyvos, apimant fizinius, asmeninius, tarpasmeninius, socialinius, kultūrinius ir psichologinius aspektus. Tinkamas lytiškumo ugdymas apima su emocijomis, jų valdymu, saviverte, pasitikėjimu savimi, kūno įvaizdžiu, potraukiu, meile, aistra, sveikais santykiais, sutikimu, ryžtingu elgesiu, ribų nustatymu, įsipareigojimu, išsiskyrimu, netektimi ir pan. susijusius klausimus. Lytinė tapatybė, lyties raiška, seksualinė orientacija ir seksualinė įvairovė yra integralūs tinkamo lytinio švietimo ir ugdymo elementai, kurie turi būti integruojami į mokymų medžiagą. Moksleiviai gali būti mokomi apie lyties raišką, tos pačios lyties šeimas ir LGBT+ asmenų socialinę integraciją jau pradinėse klasėse, atsižvelgiant į amžiui būdingą brandą ir atitinkamų žinių poreikį. Jaunesnio amžiaus vaikų lytiškumo ugdymas visų pirma turėtų apimti psichologinius ir socialinius LGBT+ temų aspektus, siekiant ugdyti su atvirumu įvairovei susijusius įgūdžius. Tuo atveju, kai moksleivių tėvai ar globėjai nėra pozityviai nusiteikę tinkamo lytiškumo ugdymo atžvilgiu, tokia pozicija turi būti pripažįstama ir gerbiama nepažeidžiant kiekvieno vaiko teisės gauti mokslu pagrįstos informacijos, įgalinančios priimti informuotus su jų pačių gyvenimu susijusius sprendimus. Svarbu, kad prieš įgyvendinant lytiškumo ugdymo programą moksleivių tėvai būtų

informuojami, atsakoma į jiems kylančius klausimus. Dažnai tėvų susirūpinimas kyla dėl turimos klaidingos informacijos, sąmoningumo trūkumo, socialinių normų, mitų ir stereotipų, susijusių su lytine tapatybe ir seksualine orientacija. Daugelyje Europos šalių ratifikuota Stambulo konvencija įtvirtina vaikų teisę į tinkamą ugdymą apie lyčių vaidmenis be stereotipų, taip skatinant tinkamą vaikų sveikatos priežiūrą, apsaugant juos nuo smurto, seksualinio smurto ir išnaudojimo. Šioje tarptautinėje sutartyje įtvirtintas ir šalių narių įsipareigojimas vykdyti tinkamas ugdymo programas bendrojo lavinimo mokyklose.

Pateiktos gairės ir rekomendacijos yra pagrįstos šiose leidiniuose skelbiama informacija:

- Leidinys „Education Free From Homophobia, Heteronormativity and Gender-Based Violence“, organizacija „Shield Against Homophobia in Education“, Kipras (2013).
- Viešosios politikos dokumentas vykdant homofobinių ir transfobinių patyčių prevenciją bendrojo lavinimo mokyklose, Kipras (2018).
- „Guidelines for Handling Incidences and Practical Issues in School Life“, Vaivorykštės mokykla, Atėnai, Graikija (2017).
- „The IGLYO Teacher’s Guide to Inclusive Education“ (www.glsen.org).
- „Toolkit Working with Schools 1.0“ (www.gale.org).

4.7 Efektyvioms prieš patyčias nukreiptoms intervencijoms skirta „GALE“ matrica

Parengė Peteris Dankmeijeris (2018 metų balandžio mėn.):

Tradicinės patyčių intervencijos priemonės parengtos taip, kad suteiktų galimybių apžvelgti negatyvias patirtis (kognityvinė prieiga), ir padėtų pajusti empatiją nukentėjusiajam (emocinė prieiga) siekiant reaguoti į išankstines nuostatas ir puoselėti labiau priimančią pozityvų moksleivių ir mokytojų elgesį. Kita vertus, ši prieiga ne visada efektyvi dėl šių priežasčių:

- žinios ne visada lemia nuoširdų „supratimą“ ir empatiją;
- empatija ne visada lemia pasikeitusį požiūrį;
- požiūrio pasikeitimas ne visada lemia pasikeitusį elgesį;
- „vienkartinis“ ugdymas konkrečioje situacijoje dažniausiai neduoda ilgalaikių rezultatų;
- realų poveikį turintis ugdymas dažniausiai apima 40–60 kontaktinių valandų ir įtraukia „mokomės žaisdami“ (patyriminius) metodus; šie metodai efektyvesni nei dėstymas ar grupinės diskusijos;

- kai kurie dažnai naudojami mokymo metodai, pavyzdžiui, diskusijų ir liudijimų žaidimai, duoda pageidaujамų rezultatų tik tam tikrose situacijose; kitose situacijose šie metodai gali būti netgi žalingi;
- kiti metodai, pavyzdžiui, interaktyvus susitarimas su moksleiviais dėl bendruomeninio elgesio, kur kas dažniau duoda pageidaujамų rezultatų.

Kalbant mokslo kalba, turime įvertinti, kurie metodai duoda geriausių rezultatų ir kaip galėtume juos derinti. Įdomu išnagrinėti, kas sudaro „efektyvius elementus“. Tai ne tas pats, kas „metodai“ ar „intervencijos“. „Efektyvus elementas“ yra principas, dėl kurio konkreči intervencija turi pageidaujамą poveikį. Pavyzdžiui, pasaulyje geriausių rezultatų duodanti patyčių prevencijos programa „KiVa“ yra metodas-programa, kurią sudaro kelios intervencijos. Šios intervencijos yra mokymai mokytojams, socialinė klasės analizė, 10 pamokų, internetinis žaidimas moksleiviams ir pedagoginiai patarimai mokytojams. Visas šias intervencijas gali sudaryti smulkesni elementai, pavyzdžiui, grupiniai užsiėmimai per pamokas ar užduotys internetinio žaidimo kontekste. Panašu, kad „KiVa“ sėkmės priežastis yra ta, kad mokytojai įgauna ne tik daugiau žinių apie patyčias ir socialinę atskirtį, bet ir išmoksta būdų šiomis žiniomis pasidalyti su moksleiviais, kartu įsipareigojant kovoti su nepageidaujамu elgesiu kaip bendruomenei, o tai, savo ruožtu, yra efektyviausias metodas, keičiantis socialinį elgesį ir normas.

„GALE“ parengė matricą, parodančią, kurie elementai buvo efektyvūs. Ši matrica gali padėti peržengti konkrečių intervencijų ribas ir patyrinėti, kodėl tam tikri metodai ir intervencijos turi didesnę poveikį. Kalbant apie LGBT+ moksleivių poreikius, mums gali prireikti šiuos metodus papildyti jautrumo įvairovei aspektu ir įtraukti temas apie seksualinę įvairovę.

Neefektyvu	Efektyvūs elementai	Intervencijos
Grupė formuojasi natūraliu „anarchistiniu“ būdu; dominuoja stipriausios asmenybės kultas; galimos tiek pozityvios, tiek negatyvios pasekmės.	„Aukštinės savaitės“ (metų pradžios / integracijos savaitės): susipažinimas per pirmąsias mokslo metų savaites (Bakker-De Jong ir Mijland, 2010).	Interaktyvūs užsiėmimai, leidžiantys geriau vienas kitą pažinti ir vienas kitu pasitikėti.
Moksleiviai informuojami apie taisykles, kurias sukūrė suaugusieji (požiūris „iš viršaus į apačią“).	Moksleiviai patys sukuria socialines taisykles ir įsipareigoja jų laikytis. Tyrimai (Mooij ir kiti, 2008) rodo, kad tai turi įvykti per	Žaidimai, skirti sugalvoti ir aptarti pagrindines taisykles / grupės susitarimus.

	pirmąsias 6 mokslo metų savaites.	
Neskiriame dėmesio grupėje vykstantiems procesams, <i>ad hoc</i> bausmės moksleiviams, kurie peržengia taisykles.	Grupinė klasės analizė po to, kai grupė baigiama formuoti. Analizės rezultatais pasinaudojama skatinant grupinę atsakomybę už tai, kas vyksta grupėje, ir gerinant jos dinamiką („KiVa“).	Grupinė klasės analizė gali būti labai paprasta socialinė diagrama (kas ką mėgsta), sudėtingesni internetiniai įrankiai arba apklausos. Mokytojai gali taikyti kryptingas priemones, socialinę diagramą pristatyti moksleiviams, su jais aptarti socialinės atskirties tendencijas ir kaip užkirsti joms kelią.
Bausmė, ypač be pedagoginio paaiškinimo. Tyrimai rodo, kad bausmės dažniausiai sukuria situacijas, kai neigiamo elgesio vengiama tik dalyvaujant suaugusiesiems, perkeliant tokį elgesį į kitas situacijas – tad elgesys iš principo nesikeičia.	Teigiamo elgesio skatinimas, per daug nesusitelkiant tik į netinkamą elgesį (dėmesys yra paskatinimo forma).	Nuoširdūs pagyrimai, šiltas dėmesys.
Nusikaltusių moksleivių kaltinimas ir įžeidinėjimas už tai, kad jie yra „blogi“, nesuteikiant konkrečių galimybių pasitaisyti ir pagerinti savo elgesį.	Vengti kaltinimo ir gėdinimo, susitelkiant į „atkuriamąsias“ strategijas.	Nekaltinančios intervencijos, pavyzdžiui, bendradarbiavimas ieškant situacijos sprendimo būdų, moksleivių komandos problemai spręsti („slaptos komandos“, Williams, 2010) įtraukiant ir nusikaltusįjį bei jo šeimos narius (atkuriamasis teisingumas:

		Morrison, 2002; Minnesota, 2012).
Mokytojai ir mokyklos vadovybė elgiasi savarankiškai – taip, kaip jiems patinka, individualiai interpretuodami taisykles. Jie patys kuria taisykles kitiems, o taisyklės jų atžvilgiu nėra taikomos.	Mokytojai ir mokyklos vadovybė elgiasi sąžiningai ir moksleivių dažnai vertinami kaip sąžiningi ir teisingi.	Aiškios taisyklės, kurios yra tapачios tiek mokytojams, tiek moksleiviams, t. y. visų atžvilgiu taisyklės yra taikomos vienodai.
Moksleiviai sėdi eilėse ir klausosi mokytojo. Jiems neleidžiama klasėje nieko keisti. Moksleiviai baudžiami už vaikščiojimą ir šiukšlinimą. Jie negali išeiti į tualetą be mokytojo leidimo.	Bendra klasės vadyba: moksleiviai yra iš dalies atsakingi už savo mokymosi aplinką. Taip kuriamas bendradarbiavimas ir bendra atsakomybė.	Mokytojai su moksleiviais aptaria mokymosi aplinkos interjerą. Moksleiviai rūpinasi augalais, tvarka patalpoje, gali paruošti vieni kitiems arbatos.
Mokykla laiko save atsakinga tik už mokymo(si) procesą. Mokymo(si) procesas suvokiamas kaip techninis žinių ir įgūdžių perdavimas.	Mokykla turi aiškią viziją apie saugumą ir lygybę mokykloje. Visa mokyklos bendruomenė pritaria ir palaiko šią viziją.	Bendruomenė palaiko mokyklos viziją, nes ji kasmet aptariama ir atnaujinama su naujais mokyklos darbuotojais, moksleiviais ir jų tėvais. Mokyklos viziją atspindi mokyklos propaguojamos vertybės ir normos, kurios, savo ruožtu, atspindi bendruomenės narių elgesyje.
Iš moksleivių tikimasi, kad jie elgsis pagal taisykles. Kai taisyklėms nusizengiama, taikoma bausmė	Taikomos socialaus elgesio normos ir įgūdžiai, žinios ir įgūdžiai modifikuojami priklausomai nuo konteksto.	Įgūdžiams ugdyti skirti užsiėmimai, kaip bendrauti pozityviai. Tai apima klausymąsi, faktų rinkimą,

<p>nepriklausomai nuo konteksto ar priežasčių.</p>		<p>mokymąsi atskirti faktus nuo nuomonių, mokymąsi atpažinti savo jausmus ir išankstines nuostatas, nuomonės formavimą, nuomonės reiškimą, dialogo palaikymą, diskutavimą, debatavimą, konfliktų sprendimą, derybas.</p>
<p>Mokytojai ir kiti mokyklos darbuotojai elgiasi pagal asmeninius standartus ir laikosi mokyklos taisyklių tik tada, kai jos jiems patinka. Jie gali formuoti išskirtinės asmenybės įvaizdį norėdami sukurti (palaikyti) „unikalią“ tapatybę ir pabrėžti savo galios poziciją.</p>	<p>Vaidmenų modeliavimas: mokytojai ir kiti mokyklos darbuotojai elgiasi jiems priimtiniu būdu, tačiau reikalui esant paaiškina tokio elgesio motyvus ir priežastis. Jie elgiasi kaip komanda.</p>	<p>Grupinės diskusijos apie profesionalų požiūrį bei elgesį, dalinimasis pedagogine vizija, sutarimas, kaip reaguoti į tam tikras situacijas.</p>
<p>Mokiniai neturi jokios įtakos sprendžiant mokyklos reikalus. Mokinių taryboje imituojama demokratija, bet neegzistuoja iš tiesų demokratiniai rinkimai arba aktyvumas juose yra labai menkas.</p>	<p>Moksleivių dalyvavimas mokyklos bendruomenėje ir demokratinuose procesuose. Moksleiviai jaučia, kad į juos reaguojama rimtai – taip jie jaučiasi atsakingi už mokyklos reikalus.</p>	<p>Renkama mokinių taryba, demokratiški rinkimai ir išrinktų atstovų atskaitomybės mechanizmas rinkėjams. Skaidrūs sprendimų priėmimo mechanizmai, kur girdimas moksleivių balsas. Sprendžiant moksleiviams aktualius klausimus, konsultuojamasi su moksleiviais.</p>
<p>Moksleiviai mokosi iš griežtai apibrėžtos programos, kuriai jie neturi įtakos. Ši programa</p>	<p>Moksleiviai renkasi ir koordinuoja mokymo(si) proceso kryptį. Taip</p>	<p>Montessori mokyklų metodai. Daltono mokyklų metodai. „Laisvosios</p>

gali jiems būti arba neįdomi, arba neaktuali.	sukuriama daugiau motyvacijos, susidomėjimo ir atsakomybės už mokymąsi ir jo rezultatus.	(Steinerio) mokyklos“ metodai.
Požiūris į pagalbą mokslieviams pagrįstas trumpalaikėmis korekcijomis ir mokymosi pasiekimų kontroliavimu. Dėl incidentų pamokslaujama, taikomos sankcijos arba trumpalaikis nušalinimas nuo pamokų. Į mokymosi sunkumus reaguojama skiriant trumpalaikį papildomą mokymą.	Rūpinimasis mokslieviais ir konsultavimas: šiltas ir nuolatinis visų mokslievių augimas.	Mokykla turi sistemą, kuri sugeba atsižvelgti į individualius kiekvieno mokslievio poreikius, leidžia nustatyti iš keleto žingsnių susidedančius tikslus, su kuriais supažindinami mokslieviai, jų draugai, suaugusieji (pvz. tėvai, globėjai). Progresas yra matuojamas, vertinamas ir koreguojamas stebint proceso eigą.
Individualūs iššūkių iš tiesų nėra matomi. Problemiško elgesio mokslieviai baudžiami arba izoliuojami.	Kryptingas situacijos valdymui skirtų įgūdžių ugdymas. Tyrimai rodo, kad kai kurie „probleminiai“ mokslieviai nesielgia tinkamai, nes jiems trūksta situacijos (su)valdymo įgūdžių. Šių įgūdžių neturėjimas gali būti susijęs su asmenybės raida (pvz., autizmu), kognityviniais gebėjimais (nežinoma, kaip elgtis) ir emocijomis (nenorima taip elgtis).	Pozityvaus elgesio paramos metodas (Crone ir Horner, 2003) siūlo išsamias intervencijas analizuojant ir aptariant „probleminių“ mokslievių elgesį.
Skundai yra laikomi grėsme mokyklos įvaizdžiui ir (arba) kaltinamojo reputacijai. Neegzistuoja aiškių	Skundai yra vertinami rimtai, girdimi juose išdėstyti argumentai ir, reikalui esant, siekiama ištaisyti netinkamą	Gera skundų pateikimo ir nagrinėjimo procedūra aprašo, kur ir kaip pateikti skundą. Taip pat patariama,

<p>procedūrų, nėra kontaktinio asmens. Skundai nėra palaikomi ir (ar) tiriami. Skundus tiria mokyklos direktorius, remdamasis asmeniniu vertinimu. Priimti sprendimai nėra kvestionuojami ir (ar) peržiūrimi.</p>	<p>elgesį. Skundai laikomi priemone tobulėti. Šią situaciją lemia saugumo ir teisingumo jausmas – bendruomenė žino, kad egzistuoja reali galimybė pateikti skundą.</p>	<p>kaip tinkamai jį suformuluoti. Aprašomi procedūriniai žingsniai ir terminai. Sprendimai priimami skaidriai. Atsakingas asmuo palaiko, teikia informaciją apie skundo pateikimo ir nagrinėjimo procesą. Egzistuoja galimybė peržiūrėti priimtą sprendimą. Saugomas skundą pateikęs asmuo. Taip pat yra priemonių, skirtų atkurti pasitikėjimą neteisingai apkaltintam asmeniui.</p>
<p>Pokyčiai vyksta vadovybės „įsakymu“. Komanda reaguoja įvairiai: kai kurie prisitaiko, kai kurie priešinasi, didžioji dalis pokyčius daumaž palaiko. Paskui įsipareigojimai naujovėms sumažėja, menksta motyvacija. Į situaciją reaguojama siūlant naujų inovacijų ar idėjų.</p>	<p>Tinkamas pokyčių valdymas. Mokyklos direktorius ar administravimo komanda pokyčius įgyvendina komandose. Pokyčiai vyksta etapais, t. y. galima aiškiai identifikuoti organizacinių pokyčių proceso dalis (Prochaska, 1983; Rogers, 1983; Kotter, 1996; Dankmeijer, 2016).</p>	<p>Prochaska pateikė individualių „pokyčių etapų“ teoriją, kuri vėliau buvo papildyta „suplanuoto elgesio“ intervencijomis. Rogers tyrinėjo inovacijas organizacijos viduje, aprašė pagrindinius etapus ir pasiūlė, kaip elgtis su skirtingais kolektyvo nariais (tais, kurie palaiko, ir tais, kurie priešinasi, pokyčiams). Kotter taip pat tyrinėjo inovacijas organizacijos viduje ir aprašė konsultacijų ir vadybos algoritmą. Dankmeijeris šias teorijas pritaikė mokyklos aplinkai.</p>

Šaltiniai:

- Crone, D.A. ir Horner, R.H. (2003), „Building Positive Behavior Support Systems in Schools: Functional Behavioral Assessment“, Guilford Press, Niujorkas.
- Kotter, John P (1996), „Leading Change“, Harvard Business Press.
- Morrison, B. (2002), „Bullying and Victimization in Schools: A Restorative Justice Approach“, *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, Nr. 219, 2002 m. vasaris, Australijos kriminologijos institutas.
- Prochaska, J. ir DiClemente, C. (1983), „Stages and Processes of Self-Change in Smoking: Toward an Integrative Model of Change“, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 5, p. 390–395.
- Rogers, E. M. (1983), „Diffusion of Innovations“, Free Press, Niujorkas.
- Williams, M. (2010), „Undercover Teams: Redefining Reputations and Transforming Bullying Relationships in the School Community“, *Explorations: An E-Journal of Narrative Practice*, 2010(1), p. 14–13.

4.8 Nekaltinimo principu pagrįstas požiūris į patyčias

Turint omeny, kad patyčios yra bendravimo forma, kuria siekiama pritapti, įtvirtinti dominavimą ir socialinį statusą kitų grupės narių sąskaita, tik ugdydami tokias vertybes, kaip empatija, jautrumas ir altruizmas, galėsime pasiekti, kad besityčiojantis asmuo atsisakytų įpročių ir imtų savo socialinėje aplinkoje elgtis kitaip (Maines ir Robinson, 1994). „Nekaltink!“ principu paremtas požiūris į patyčias apima 7 žingsnius ir į patyčių problemos sprendimą įtraukia grupės narius. Taip siekiama paskatinti empatija pagrįstą kitų grupės narių reakciją į patyčias ir keisti besityčiojančio asmens elgesį, nes grupė daugiau nebepritaria patyčioms, jų nepalaiko. O besityčiojantis asmuo įtraukiamas į grupinės paramos procesą siekiant sužadinti jo sąmoningumą ir inicijuoti fundamentalius elgesio pokyčius (Tyler, 1998).

Svarbus „Nekaltink!“ principu pagrįsto požiūrio į patyčias aspektas – priimti faktą, kad patyčios yra „natūralus“ reiškinys. Tai reiškia, kad pedagogai turi suprasti, jog patyčios kartais tiesiog „nutinka“ ir jų išvengti vargu ar įmanoma, tad pedagogai skatinami susidoroti su pykčio, bejėgiškumo ir kaltinimo jausmais.

„Nekaltink!“ principu pagrįstas požiūris į patyčias yra gana efektyvus savaiminis procesas, kurio dažniausiai pakanka patyčioms sustabdyti. Besityčiojantis asmuo skatinamas permąstyti ir keisti savo elgesį. Tais atvejais, kai patyčios nesiliauja arba atvejis yra ypač sudėtingas, „Nekaltink!“ principu pagrįstas požiūris gali būti papildančioji priemonė siekiant padidinti kitų intervencijų

efektyvumą. Kitos intervencijos gali būti mediacija, atkuriamosios praktikos ir kita. Pažymėtina, kad šias intervencijas galima taikyti tik tuo atveju, jei besityčiojantysis ir nuo patyčių nukentėjęs asmuo jaučiasi saugūs būti šalia vienas kito.

Septynių žingsnių programa (Maines, B ir Robinson, G., 1994):

„Nekaltink!“ principu pagrįstas požiūris į patyčias atmeta kaltinimo paradigmą ir siekia spręsti problemą skatinant pozityvų supratimą, kokią įtaką patyčios turi jas patiriančiam asmeniui, ir siūlant galimus būdus ir priemones, kurių galėtų imtis grupės nariai norėdami jam padėti. Pasiūlyti grupiniai veiksmai vertinami vėlesniuose susitikimuose, kur grupės nariai diskutuoja, kaip sėkmingai pavyko tai įgyvendinti. Taip pat įsiklausoma į asmens, patyrusio patyčias, nuomonę – remiantis jo liudijimu, vertinama, ar patyčios liovėsi ir ar buvo kokių kitų pasikeitimų.

- Žingsnis Nr. 1: Pasikalbėkite su asmeniu, kuris patiria patyčias, ir perpraskite jo jausmus

Pasikalbėkite, kas įvyko ir kaip tas asmuo jaučiasi. Galite paprašyti aprašyti arba nupiešti savo jausmus. Prisiminkite, kad jūsų pagrindinė užduotis yra ne dokumentuoti faktus, o įvertinti patyčių poveikį jas patyrusiam asmeniui. Paaiškinkite jam, kaip spręsite susidariusią situaciją (žingsnius, kurių imsitės), ir nuraminkite, kad situacija tikrai nepablogės. Paraginkite jumis pasitikėti ir patikinkite, kad pagrindinis jūsų tikslas yra ne bausti, o paskatinti elgesio pokyčius. Prieš imdamiesi žingsnio Nr. 2, paklauskite, kurie draugai ar bičiuliai galėtų padėti. Jei nukentėjęs asmuo jaučiasi atskirtas nuo kitų, paklauskite, su kuriais grupės nariais jis norėtų susidraugauti. Imkitės veiksmų ir suburkite paramos (palaikymo) grupę. Grupė lygiomis dalimis turi susidėti iš tų, kurie tyčiojosi, situacijos stebėtojų ir nukentėjusiųjų palaikančių draugų ar bičiulių. Svarbu įtraukti tuos grupės narius, kurie gali daryti įtaką kitų elgesiui (t. y. „bendruomenės lyderius“). Optimalu, jei tokioje grupėje bus 6–9 asmenys.

- Žingsnis Nr. 2: Surenkite susitikimą tarp įsitraukusių asmenų (paramos grupė)

Jei įmanoma, su visais įsitraukusiais asmenimis susitikite dar tą pačią dieną. Susitikimą surenkite erdvėje, kur moksleiviai galėtų jaustis saugiai ir laisvai. Tai paskatins juos dalytis savo mintimis ir padės užtikrinti jų privatumo apsaugą.

- Žingsnis Nr. 3: Paaiškinkite problemą grupėje

Paašškinkite, kad į jus kreipėsi moksleivis, kuris jaučiasi labai prislėgtas dėl susidariusios situacijos. Paašškinkite patyčias patyrusio asmens jausmus, taip pat galite pasidalyti jums pateiktu aprašymu ar piešiniais (jei patyčias patyręs asmuo tam neprieštarauja). Neprivalote dalytis konkrečiomis su incidentu susijusiomis detalėmis ar aplinkybėmis. Labai svarbu, kad nieko nekaltintumėte.

- Žingsnis Nr. 4: Atsakomybę pasidalykite tarpusavyje

Gali būti, kad apie situaciją išgirdę moksleiviai jaus kaltės arba baimės jausmus, t. y. išsigąs, kad bus nubausti. Patikinkite juos, kad nenorite nieko įverti į bėdą, ir jums svarbu, kad būtų surastas visiems priimtinas problemos sprendimo būdas. Paašškinkite, kad pasitikite jais kaip grupe – esate įsitikinę (-usi), kad jie yra atsakingi žmonės, kurie gali priimti reikiamus sprendimus susidariusioje situacijoje. Šios strategijos tikslas yra išardyti patyčias praktikuojančio grupės nario galios poziciją ir sprendimų priėmimo galią perkelti kitiems grupės nariams.

- Žingsnis Nr. 5: Pasiteiraukite grupės nuomonės

Kiekvienas grupės narys, įskaitant ir tą asmenį, kuris tyčiojosi, pasidalija idėjomis, kaip padėti patyčias patyrusiam asmeniui ir kaip jis galėtų pasijausti saugesnis ir laimingesnis. Paskatinkite grupės narius siūlyti problemos sprendimo būdus ir paraginkite šiuos būdus formuluoti įvardžiu „aš“ prasidedančiais sakiniais, t. y. kaip jie galėtų prisidėti asmeniškai. Pavyzdžiui: „Aš palydėsiu jį iki mokyklos“, „Aš sėdėsiu šalia per pietus“ ir pan. Išreikškite palaikymą ir dėkingumą už kiekvieną konkretų pasiūlymą, net jei tai ir būtų mažareikšmė iniciatyva.

- Žingsnis Nr. 6: Leiskite jiems susitvarkyti patiems

Pasakykite grupės nariams, kad dabar yra jų eilė įgyvendinti pasiūlytas poveikio priemones ir kad jūs jais pasitikite – jiems būtina pavyks išspręsti susidariusią situaciją. Suplanuokite kitą susitikimą, kurio metu aptarsite, kas jau nuveikta ir kaip jiems sekasi.

- Žingsnis Nr. 7: Į(si)vertinimo susitikimas

Po savaitės ar 10 dienų pasikalbėkite su grupe priklausančiais moksleiviais (įskaitant ir besityčiojusį asmenį), kaip jiems sekasi. Šie susitikimai turėtų būti asmeniškai, sudarant galimybę kiekvienam grupės nariui papasakoti apie asmeninį indėlį nesukuriant konkurencingos atmosferos. Nėra taip svarbu, kad būtų įgyvendintos visos pasiūlytos priemonės – svarbiausia, kad patyčios liautųsi. Čia

gali būti naudinga pasikalbėti su besityčiojusi mokslėivių apie jo elgesio priežastis – galbūt jam reikia pagalbos atsikratant šio nepageidaujamo ir žalingo įpročio?

4.9 Moksleiviams skirti užsiėmimai

Yra nemažai įvairių moksleiviams skirtų užsiėmimų, kurie leistų su jais aptarti temas, susijusias su seksualumu ir lytiškumu. Pateikiame keletą leidinių lietuvių kalba.

Taip pat pateikiame nuorodas į įvairius leidinius, kurie apžvelgia, kaip reaguoti į patyčias mokykloje, kokių veiksmų gali imtis mokyklos, mokytojai, klasės auklėtojai.

Naudinga tokią medžiagą iš anksto aptarti su kitais pedagogais ir suinteresuotais suaugusiais asmenimis. Tokio aptarimo metu išryškėja galimi iššūkiai ir prieštaravimai.

Pateikiamas ir rekomenduojamas vaikams skirtos literatūros lietuvių ir anglų kalba sąrašas. Šiose istorijose pristatomi netradiciniai (dažniausiai tos pačios lyties) šeimų, individualūs lyčių modeliai ar pasakojamos istorijos skatina įvairiapusį požiūrį į lytis, pvz. nevaizduoja mergaičių tik kaip princesių, kurios laukia būti išgelbėtos.

4.10 Rekomenduojama naudoti literatūra lietuvių kalba

4.10.1 Literatūra, susijusi su lytiškumo ugdymu

Medžiaga apie lytiškumo ugdymą: <http://ivairovesnamai.lt/med382iaga-pedagogams.html>.

Lytiškumo žodynėlis: <http://ivairovesnamai.lt/lytiscaronkumo-382odyn279lis.html>.

„Pagarbos kitoniškumui ugdymas pradinėse klasėse: metodinis leidinys mokyklos bendruomenei“, Vilma Gabrieliūtė, Akvilė Giniotaitė, 2018, <https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/perziura/8700>,
http://ivairovesnamai.lt/uploads/8/6/1/6/8616620/pagarbos_kitoni%C5%A1kumui_ugdymas.pdf.

„Patarimai mokytojui: Lytiškumo ugdymas ir rengimai šeimai pradinėse klasėse“, 2017, https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas_pagrindinis_ugdymas_spec/Patarimai%20mokytojams_Lytiškumo%20ugdymas%20ir%20rengimas%20%C5%A1eimai_2017-12-23.pdf.

Metodų ir filmų rinkinys į pagalbą mokytojui tiek pradinėms, tiek vyresnėms klasėms (prieš naudojant reikalinga registracija): <https://nepatogauskinoklase.lt/>. Galima filtruoti ir pasirinkti filmus lytiškumo ugdymo tema.

„Visi skirtingi – visi lygūs“, Metodinis rinkinys tarpkultūrinio ugdymo idėjos, ištekliai, metodai ir užsiėmimui darbui su jaunais ir suaugusiais žmonėmis, 2007, <http://visiskirtingivisilygus.lt/wp-content/uploads/2011/10/Lygus.pdf>.

Bendraamžių švietėjų metodinis leidinys „POZITYVAS“, Vadovas bendraamžių švietėjui, 2011, https://jrd.lt/informacija-dirbantiems-su-jaunimu/metodiniai-leidiniai/el-biblioteka/2011_m_pozityvas.pdf.

Metodinės rekomendacijos „Smurtas mokykloje: prevencija ir pagalba“, Evaldas Karmaza, Neringa Grigutytė, Elena Gauda Karmazė, 2007, <https://www.klrppt.lt/wp-content/uploads/2015/03/Smurtas-mokykloje-prevencija-ir-pagalba1.pdf>

„Vaivorykštės lobiai: Metodinė knyga – Compasito papildymas apie seksualumą ir lyčių vaidmenis“, 2014, IFM-SEI, http://ifm-sei.org/wp-content/uploads/2016/03/RR-Lithuanian_web.pdf.

„Patyčių prevencija mokyklose“, Robertas Povilaitis, Jurgita Valiukevičiūtė, 2006 m.: https://www.vaikulinija.lt/media/filer_public/ca/c2/cac22ff0-318a-4993-b701-111991361db0/patyciu_prevencija_mokyklose.pdf

„Kuriame mokyklą be patyčių“, Robertas Povilaitis, Jurgita Smiltė Jasiulionė, Aušra Kurienė, Dainius Pūras, Žydrė Arlauskaitė, Erna Petkutė, Jūratė Čižauskaitė, Vytis Valantinas, 2007, https://www.vaikulinija.lt/media/filer_public/59/5d/595d6e8e-5bea-4ffe-98cc-be0dc7d52bb3/be-patyciu-web-knyga.pdf.

„Mokykla gali įveikti patyčias: rekomendacijos mokytojams“, Robertas Povilaitis, Jurgita Smiltė Jasiulionė, 2008, https://www.vaikulinija.lt/media/filer_public/6a/2f/6a2fc019-7c87-4890-a97b-c902a56058d8/6_mokykla_gali_iveikti_patycias.pdf.

„Kuriama klasė be patyčių, Gairės klasių auklėtojams“, Jurgita Smiltė Jasiulionė, Robertas Povilaitis, Marina Mažonienė, Ivona Suchodolska, Vaikų linija, 2010, https://www.vaikulinija.lt/media/filer_public/a0/7b/a07b76df-7286-4e83-812f-2629a9cec43f/kuriame_klase_be_patyciu.pdf.

„Elektroninės patyčios ir jų prevencija“, Marina Mažonienė, Robertas Povilaitis, Ivona Suchodolska, 2012, https://www.vaikulinija.lt/media/filer_public/bc/06/bc067ba6-a32d-46d2-ac49-ad1142536ac2/elektronines_patycios_perziurai_galutinis.pdf.

4.10.2 Knygos, tinkamos skaityti vaikams ir paaugliams

Toliau pateikiamos knygos, kuriose iš dalies (tiesiogiai ar ne, minima ne tik heteroseksuali seksualinė orientacija) arba kuriose pristatomas nestereotipinis požiūris į lytis.

Šis sąrašas nėra baigtinis ir gali būti pildomas.

Dalis knygų, tinkamų pradinių klasių moksleiviams, kuriose būtų tiesiogiai ar netiesiogiai minimi, dalyvautų LGBT* herojai, yra tik anglų kalba, kol kas tokių knygų lietuvių kalba nėra daug. Kitos knygos yra prieinamos tik anglų kalba, bet vis tiek paminėtos.

Knygos, tinkamos pradinių klasių moksleiviams:

- Neringa Dangvydė, pasakų knyga „Gintarinė širdis“ (2013) – lietuvių kalba, galima rasti ne vienos mokyklos bibliotekoje, tinkama ikimokyklinio amžiaus, pradinių klasių moksleiviams.
- Rasa Joni „Žvaigždėtasis arkliukas ir meškiukas panda“ – lietuvių kalba, galima skaityti ir gestų kalba: https://www.youtube.com/watch?v=y37O4ut826I&fbclid=IwAR08NSv5rzsRfQVHjf40VVv_mSP5uk36xCTK7SidrKwi7lhMShxrHJnwkMZ4. Tinkama ikimokyklinio amžiaus, pradinių klasių moksleiviams.

- Kimberly Brubaker Bradley „Karas išgelbėjęs mano gyvenimą“, „Karas, kurį galiausiai laimėjau“ – lietuvių kalba, tinkama nuo 10 m.
- John Boyne „Baisus dalykas, nutikęs Barnabiui Broketui“ – lietuvių kalba, tinkama nuo 10 m.
- Laima Vaigė „Vaivorykštė: Eolo Jūros piratė“ (2013) – nestereotipiniai lyčių vaidmenys, lietuvių kalba, tinkama nuo 7–8 m.
- Francesca Cavallo, Elena Favilli „Vakaro istorijos mergaitėms maištininkėms“ – nestereotipiniai lyčių vaidmenys, lietuvių kalba.
- Astrida Lindgren „Ronja – Plėšiko duktė“ – iš dailės nestereotipiniai lyčių vaidmenys, lietuvių kalba.
- Christine Nostlinger „Pirmadienį viskas kitaip“ – lietuvių kalba.
- Katherine Paterson „Smakuolė Gilė Hopkins“ – lietuvių kalba.
- Cornelia Funke knygos – nestereotipiniai lyčių vaidmenys, daug pasakų knygų išversta į lietuvių kalbą.
- Vanita Oelschlager „A Tale of Two Mummies“ (2011) – anglų kalba.
- Vanita Oelschlager „A Tale of Two Daddies“ (2013) – anglų kalba.
- Rachel Behn „Why Do I Have Two Mums? Asks Byron“ (2014) – anglų kalba.
- Jutin Richardson ir Peter Parnell „And Tango Makes Three“ (2005) – anglų kalba.
- Jessica Herthel ir Jazz Jennings „I am Jazz“ (2014) – anglų kalba.
- Lesléa Newman ir Carol Thompson „Daddy, Papa, and Me“ (2009) – anglų kalba.
- Lesléa Newman ir Carol Thompson „Mommy, Mama, and Me“ (2009) – anglų kalba.
- Jessica Walton „Introducing Teddy“ (2016) – anglų kalba.
- Ann Stott „Want to Play Trucks?“ (2018) – anglų kalba.
- Miriam B. Schiffer „Stella Brings the Family“ (2015) – anglų kalba.
- Patricia Polacco „In Our Mothers' House“ (2009) – anglų kalba.
- Todd Parr „The Family Book“ (2003) – anglų kalba.
- Lesléa Newman „Heather Has Two Mommies“ (2015) – anglų kalba.
- Blanca Lacasa „Bow-wow-meow“ (2017) – anglų kalba.
- Sarah Hoffman „Jacob's New Dress“ (2014) – anglų kalba.
- Michael Hall „Red: A Crayon's Story“ (2015) – anglų kalba.
- Linda de Haan „King & King“ (2002) – anglų kalba.
- Daniel Haack „Prince & Knight“ (2018) – anglų kalba.
- Michelle Finch „Phoenix Goes to School“ (2018) – anglų kalba.
- Christine Baldacchino „Morris Micklewhite and the Tangerine Dress“ (2014) – anglų kalba.

Knygos, tinkamos skaityti paaugliams lietuvių kalba:

- Romas Zabarauskas, Arcana Femina „Lietuva atsiskleidžia: 99 LGBT+ istorijos“ – lietuvių kalba, knyga prieinama 500 Lietuvos gimnazijų bibliotekose – nuo 13–14 metų.
- Claire Mazard, Hélène Lune „Su tavim, Kler, mylėčiau gyvenimą“ – paaugliams.
- Laura Sintija Černiauskaitė „Liučė čiuožia“ – paaugliams.
- Stephen Chbosky „Atskalūno laišakai“/„The perks of being a wallflower“ – vyresniems paaugliams.
- Wolfgang Herrndorf „Čikas“ – vyresniems paaugliams.
- Marina Abramovič „Eiti kiaurai sienas“ – vyresniems paaugliams.
- H. Murakami „Mano mylimoji Sputnik“ – vyresniems paaugliams.
- Patti Smith „Tiesiog vaikai“ – vyresniems paaugliams.
- J. Winterson „Apelsinai – ne vieninteliai vaisiai“/„Kam būti laimingai, jei gali būti normali?“ – vyresniems paaugliams.
- Mats Strandberg, Sara B. Elfgren „Ratas. Skandinavijos paauglių bestseleris“ – nuo 14 m., nors pagal Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos išvadą, tik Lietuvoje paženklinta ženklų N-18,
- Jeffrey Eugenides „Midlseksas“ – vyresniems paaugliams.
- Gabija Grušaitė „Neišsipildymas“ – vyresniems paaugliams.
- Peter Freund „Laura“ (6 dalys) – nestereotipiniai lyčių vaidmenys, tinkama jaunesniems paaugliams.
- Kaaberbol Lene „Dina, gėdytojos duktė“ – nestereotipiniai lyčių vaidmenys, tinkama jaunesniems paaugliams.

4.10.3 Kiti šaltiniai

Kiti šaltiniai:

<https://www.safeatschool.ca>

<http://inclusive.tki.org.nz>

<https://www.onlinepsychologydegree.info/faq/how-does-science-explain-transgenderism/>

Tyrimai:

Tyrimas „Kova su homofobinėmis ir transfobinėmis patyčiomis mokyklose – HOMBAT“, Nacionalinė ataskaita – Lietuva, Dr. Karolis Žibas, Birutė Sabatauskaitė, 2018 m.,

[https://www.hombat.eu/wp-](https://www.hombat.eu/wp-content/uploads/2018/08/HOMBAT_NATIONAL_REPORT_LT_Left_Aligned.pdf)

[content/uploads/2018/08/HOMBAT_NATIONAL_REPORT_LT_Left_Aligned.pdf](https://www.hombat.eu/wp-content/uploads/2018/08/HOMBAT_NATIONAL_REPORT_LT_Left_Aligned.pdf).

www.diversitygroup.lt

Projektas Nr. 764746 buvo finansuotas gavus Europos Komisijos paramą.

Šio leidinio turinys atspindi tik jo autoriaus (-ės), kuris (-i) yra visiškai už jį atsakingas (-a), nuomonę. Europos Komisija neprisima jokios atsakomybės už galimą jame pateikiamos informacijos panaudojimą.